

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie, seminář romistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Stela Chmelová

**Rodinný život podle státních pravidel? Romské
děti v dětských domovech**

**State laws controlling the family life? Gipsy
children in foster homes**

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Jan Červenka Ph.D.

2012

Poděkování

Děkuji PhDr. Janu Červenkovi PhD. za odborné vedení mé bakalářské práce a mému manželovi Petru Chmelovi za trpělivost a podporu.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Praha, dne 7. června, 2012

Stela Chmelová

Abstrakt

V období, kdy na našem území vládl komunistický režim byly dětské domovy z poloviny zaplněné romskými dětmi. Po tzv. „sametové revoluci“ se tento počet sice snížil, ale poměrově k velikosti romské minority daný stav nepředstavuje žádné výrazné zlepšení.

Ve své práci se snažím osvětlit situace, ve kterých se ocitaly romské rodiny přicházející na naše území ze Slovenska během totalitního režimu a které postupně vedly k tomu, že se čím dál tím víc dětí začalo ocitát v institucionální péči.

Otázkou zůstává, jak se daná situace romských dětí bude vyvíjet v budoucnu, zda připravovaná reforma v systému péče o ohrožené děti, ke které Česká republika přistoupila, bude mít takový dopad, jaký se očekává.

Klíčová slova

Komunismus, institucionální péče, romská rodina, romské děti.

Abstract

Gipsy children represented fifty percent of all children living in foster homes during communism in the former Czechoslovakia. Even though this number has declined nowadays it still cannot be considered as a significant improvement in relation to the Gipsy minority.

In my thesis I am trying to describe the situations in which Gipsies, who came to Czech territory from Slovakia after the WW2 found themselves in. These situations and their circumstances consequently led to the growing number of Gipsy children in substitute care.

However the most important question is, what the future will look like. Czech Republic has passed a law which should lead to a significant improvement in the system of substitute care as a whole. But it is not clear whether the results will fulfill the big expectations.

Keywords

Communism, substitute care, Gipsy family, Gipsy children.

OBSAH

Úvod	8
0.1 Uspořádání práce.....	8
1. Tradiční život Romů druhé světové války	
1.1 Romové žijící na českém a slovenském území před druhou světovou válkou	10
1.2 Vztahy mezi jednotlivými skupinami Romů.....	12
1.3 Tradiční komunita u kočovných Romů.....	12
1.4 Tradiční komunita u usedlých Romů.....	13
1.5 Význam rodiny v zachování tradičních kulturních hodnot.....	14
2. Komunistická politika zaměřená na romské obyvatelstvo	
2.1 Důsledky druhé světové války.....	17
2.2 První poválečná migrace.....	18
2.3 50. léta – Počátek nekompromisních přístupů.....	19
2.4 60. léta – Ve znamení organizovaného rozptylu a SCR.....	21
2.5 70. léta – „Integrace“ a Charta 77.....	23
2.6 80. léta – Posledních 9 let panování KSČ.....	24
2.7 Úvahy nad zásahy komunistického režimu vůči romskému etniku.....	25
2.8 Střet dvou odlišných kultur.....	27
3. Institucionální péče	
3.1 Kolektivní výchova za komunismu.....	30
3.2 Institucionální péče ve vztahu k romskému etniku za komunismu.....	32
3.3 Legislativa a institucionální péče dnes v České republice.....	34
3.4 Typy institucionální péče dnes v České republice.....	35

3.5 Dětské domovy podle právních norem.....	36
3.6 Současná praxe v dětských domovech.....	37
3.7 Současný stav institucionální péče v České republice a jeho kritika.....	40
3.8 Vliv institucionální péče na osobnost dítěte.....	42
3.9 Vliv institucionální péče na další život dítěte.....	43
4. Transformace systému péče o ohrožené děti	
4.1 Dokument Národní strategie péče o ohrožené děti a Národní akční plán.....	45
4.2 Připravovaná novela zákona č. 359/1999.....	46
4.3 Co by reforma mohla přinést pro romské děti?.....	47
Závěr.....	48
Použitá literatura a zdroje.....	50

ÚVOD

V dnešní době se nachází 11 000 dětí v institucionální péči, z toho podle odhadů je 24% romského původu. Podle výzkumu prováděného v 80. letech Metodickým střediskem pro náhradní rodinnou péči při MPSV ČSR tvořily romské děti téměř polovinu všech dětí v zařízeních. I když je tento počet dnes nižší, než tomu bylo v období komunismu, procento romských dětí v institucionální péči je pořád neúměrně vysoké k počtu obyvatel, které na území České republiky představuje romská minorita.

Ve svojí bakalářské práci se zaměřuji na specifické společenské jevy a události, které život Romů na našem území nepříznivě ovlivnily a které mohly přispět také k tomu, že rodina v takové formě, v jaké ji známe z tradičního pojetí Romů, přestává existovat.

Od předválečného období, o kterém vypráví mnozí pamětníci a které známe z povídek romských autorů nebo z prací romistů a jiných odborníků zabývajících se romskou kulturou, se v romské rodině mnohé změnilo. V práci si kladu otázku, zda v souvislosti s těmito změnami došlo také k tomu, že některé romské matky začaly opouštět své děti a zodpovědnost za jejich výchovu přenechávat státu. Snažím se také poskytnout jistá vysvětlení tohoto jevu a odpovědět na otázku, zda tento „trend“ přetrvává u romských matek i v současnosti.

0.1 Uspořádání práce

V prvních kapitolách uvádím jednotlivé skupiny Romů, které žily na našem území do druhé světové války a stručně představuji jejich tradiční kulturu. Dále pokračuji obdobím komunismu, kdy se změnilo složení romského obyvatelstva na českém území. Stanovisko státu k romské minoritě sleduji zejména z hlediska toho, jak totalitní režim ovlivnil tradiční soubor romských hodnot.

V následující části práce stručně představuji systém náhradní péče, tak jak byl strukturován a jak fungoval za totálního režimu. Dále upozorňuji na změny, jimiž tento systém prošel v letech po tzv. „sametové revoluci“, zákony, jimiž se dnes náhradní péče řídí a v závěru této části také popisuji dnešní podobu dětských domovů.

Současný systém náhradní péče je cílem kritiky řady odborníků jak v České republice, tak i v zahraničí. Proto ve své práci také uvádím některé údaje z výzkumných zpráv, které vyhodnocují současný stav v této oblasti.

Česká republika přistoupila po letech k radikálním změnám v celém systému náhradní péče. Ve své práci se tedy snažím tuto změnu a její podobu alespoň v obrysech nastínit. Na základě zjištěných informací a z rozhovorů s profesionály a s pracovníky v oblastech náhradní péče a náhradní rodinné péče, si troufám načrtnout prognózu o tom, jaký vliv můžou mít připravované plány na romské děti, potažmo romskou rodinu.

1. TRADIČNÍ ŽIVOT ROMŮ DO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

1.1 Romové žijící na českém a slovenském území před druhou světovou válkou

Před druhou světovou válkou žily na českém a slovenském území různé skupiny Romů. V Čechách to byli Romové čeští, jejich územní podskupinu tvořili Romové moravští a skupina Sintů a Lalerů (tj. česká podskupina Sintů).¹

Moravští Romové se začali na jižní a střední Moravě usazovat již od 17. století. Živili se např. kovářstvím, obchodem s koňmi, sběrem a prodejem hadrů. Vzdělání nebylo v životě Romů rozhodující, „*poněvadž v podmínkách diskriminovaného postavení se mohlo jenom málokdy uplatnit a využít.*“² Ke změně docházelo v meziválečném období, kdy se z moravských Romů „*rekrutovali v rámci republiky první Romové s výučním listem, středoškoláci, a dokonce od počátku třicátých let 20. stol. i vysokoškoláci.*“³ Usazení nebo usazující se Romové svůj způsob života připodobňovali neromskému obyvatelstvu. J. Horváthová mluví o tom, že těsně před druhou světovou válkou „*postoupila integrace trvale usazených moravských Romů do velmi slibného stadia.*“⁴ Původní moravští Romové jsou etnicky příbuzní se slovenskými Romy.⁵

Naproti tomu čeští Romové, kteří se zdržovali na území Čech, ale také ve Slezsku, žili kočovným způsobem života. Pohybovali se od jedné obce k druhé pěšky, v maringotkách nebo v typických vozech, které byly pokryté plachtami. Poslední dva zmíněné mobilní příbytky byly tažené koňmi. Kočovný způsob života byl spojený s provozováním jejich tradičních profesí: kovářstvím, poskytováním hudebních služeb, později je vystřídal obchod s koňmi nebo se zbožím, které sami vyráběli, jako

¹ srov. Hübschmannová, 2005, s. 31

² Nečas, 2002, s. 43

³ Horváthová, J., 2002, s.41

⁴ tamtéž

⁵ srov. Hübschmannová, 2002, s. 28

např. kotle, koryta, štětky, sítě nebo které kupovali a s malým ziskem zase prodali, např. keramiku, biče, zeleninu, drůbež. Mezi další zdroje obživy patřilo broušení nástrojů, výroba nebo oprava deštníků, drátování hrnců nebo výroba nepálených cihel.

Další skupinu žijící na českém území tvořili Sintové. Patřili mezi tradičně kočovné skupiny Romů. Pohybovali se v zemích německy mluvících, na českém území žili převážně v pohraničí, ale i v Praze. Vyznačují se velkou uzavřeností vůči okolnímu obyvatelstvu, živilo se podomním obchodem. J. Horváthová vyslovuje hypotézu: „*Romské rody kočující v Čechách mohly původně patřit k Sintům a posléze se u nás naturalizovat včetně přijetí českých příjmení.*“⁶

Během druhé světové války, za Protektorátu Čechy a Morava, byli tito Romové téměř vyvražděni. Nejprve byli koncentrováni v „cikánských sběrných táborech“ v Letech u Písku nebo v Hodoníně u Kunštátu a poté deportováni do německých koncentračních táborů. Podle Nečase přežilo genocidu v českých zemích maximálně 1000 autochtonních Romů a Sintů.⁷

Během druhé světové války v tehdejší Slovanské říši, byli Romové diskriminováni a pronásledováni, avšak genocida, jako v Protektorátu Čechy a Morava, je nepostihla. Hübschmannová to přičítá vysoké integrovanosti tzv. slovanských Romů (servika Roma) a na jižním Slovensku tzv. maďarských Romů (ungrika Roma) do slovanské agrární společnosti.⁸ Již od 15. století se začali usazovat, nejprve na Spiši, potom v dalších oblastech. Poskytovali např. hudební nebo kovářské služby, vyráběli nepálené cihly, některé romské rody čistily žumpy a kopaly studny, někteří pracovali na polích, provozovali podomní obchod s nitěmi, jehlami, nádobím atd. Slovenští a maďarští Romové se od sebe liší především jiným dialektem romštiny.

Olašští Romové tvořili skupinu těch Romů, kteří nejen na Slovensku kočovali. Přicházeli z Valachie, z území, jež je součástí dnešního Rumunska. Podobně jako Sintové v českých zemích i oni nechtěli navazovat bližší vztahy s neromskou společností a až do dnešních dnů si zachovali více ze svých původních zvyků. Tradičně se živilo koňským handlířstvím, čištěním peří, ženy věštěním z ruky.

⁶ Horváthová, J., 2002, s. 50

⁷ srov. Nečas, 2002, s. 84

⁸ srov. Hübschmannová, 2005, s. 52

1.2 Vztahy mezi jednotlivými skupinami Romů

Každá skupina Romů pohybující se v Evropě měla svoje zvyky a normy jak rodinného tak společenského života. Usedlí Romové se více nechali ovlivňovat zvyky majority a postupně u nich zanikaly prvky, které tvořily součást jejich kočovné kultury. Tyto vnější nenásilné vlivy však neměly zničující ráz oproti nuceným tlakům v pozdějších letech.

Jednotlivé skupiny Romů Hübschmannová přirovnává ke kastě – džátí. Ta je příbuzensko-profesní skupinou a od ostatních kast ji odděluje sociální distance projevující se např. endogamií – zákazem vybírat si partnery z jiných kast nebo zákazem komensality – tedy společného stolování. V minulosti se tato diferenciací objevovala např. mezi usedlými a olašskými Romy.⁹

Dále meziskupinovou hierarchii, ale také hierarchii v rámci jedné skupiny nebo v některých případech dokonce osady určuje rituální čistota a nečistota. Je to soubor příkazů, pravidel a tabu, kterými se žuže Roma – “čistí“ Romové řídí a degeša Roma – “nečistí“ Romové je porušují. Toto rozdělení se řídí například podle stravovacích zvyklostí: *„Romové, kteří nepožívají maso uhynulých zvířat, maso psí nebo koňské, se považují za žuže Roma, tj. čisté, pravé Romy a ostatními pohrdají.“*¹⁰

1.3 Tradiční komunita u kočovných Romů

*„Kočovné skupiny představovali příbuzenské celky s vlastnou vnitřní organizací.“*¹¹ Pokud se skupina rozrostla a rodin bylo víc, rozdělila se na menší celky. Čím byla totiž skupina menší, tím byla bezpečnější. Avšak vzájemný kontakt mezi sebou neztrácely.

V čele skupiny stál „*mujalo*“¹², jehož funkce byla doživotní, u některých rodů byla i dědičná. Za tzv. velitele skupiny byl volen starší, zkušenější a nejmoudřejší muž. Pro ostatní členy skupiny byl „*soudcem, knězem, rádcem*“¹³, oddával mladé páry, křtil, při pohřbech vykonával obřad. Očekávalo se od něj, že bude hájit zájmy celé skupiny.

⁹ srov. Hübschmannová, 2002, s. 23

¹⁰ Davidová, 2000, s.88

¹¹ Horváthová, E., 1964, s. 325

¹² tamtéž

¹³ Davidová, 2004, s. 100

U olšských Romů, ale také u Sintů se objevuje vlastní soudní instituce, nazvaná kris. Tyto tajné soudy jsou jejich vnitřní záležitostmi a v případě potřeby, když nejsou dodržovány jejich vnitřní zákony, se svolávají na jedno místo představitelé jednotlivých rodin, kteří rozhodují o míře trestu. Za menší provinění se může Rom vyplatit, za velké je ho možné dokonce z komunity vyloučit.¹⁴

U kočovných skupin se déle udržela specifická vnitřní organizace, díky kočovnému způsobu života, do určité míry tedy izolovanému s vlastními zákony. Po roce 1958, po vydání zákona o zákazu kočování „*přežívají u nich mnohé rodové principy dále, i když třeba v pozměněné podobě.*“¹⁵

1.4 Tradiční komunita u usedlých Romů

Romové usazující se na slovenském nebo moravském území, byli nuceni, vzhledem k negativnímu postoji majority vůči nim, zakládat své osady na okrajích vesnic. Žili sice většinou izolovaně, přesto si dokázali v ekonomické struktuře dané společnosti najít své místo. Domácímu obyvatelstvu poskytovali služby chybějící v určité oblasti. Avšak peníze, které vydělali (pokud výrobky nesměňovali za naturálie), jim sotva stačily na uživení jejich početné rodiny. Vybavení obvykle jednoprostorových chatrčí bylo velmi chudé, chybělo jakékoli moderní vybavení.

Jednotlivé osady byly původně tvořené jedním rodem, který se většinou věnoval charakteristické tradiční profesi a který se postupně rozrůstal. V rámci jedné osady se musela dodržovat různá pravidla, vnitřní nepsané zákony, aby tak dokázali přežít v nelehkých podmínkách. Každý tedy byl pod neustálou sociální kontrolou. Pokud někdo některý příkaz porušil, řešilo se to v rámci celé osady. Velkým trestem pro jednotlivce byla veřejná ostuda. Ještě horším bylo obecné ignorování, kdy s provinilcem nesměl nikdo promluvit nebo ho pozvat domů. Nejhorší, co mohlo trestaného postihnout, bylo vyhoštění z komunity. (Tento zvyk se však vyskytoval spíše u Romů olšských.) Ocitl-li se jedinec sám, bylo pro něj těžké přežít ve vnějším světě, který se často choval nepřátelsky.

U Romů jak usedlých tak kočovných byla po staletí udržovaná vzájemná soudržnost a sounáležitost.¹⁶ Pokud někomu něco chybělo, neměl, co jíst nebo se nemohl postarat o některého z členů rodiny, ostatní z komunity mu pomohli.

¹⁴ srov. Davidová, 2004, s. 102

¹⁵ tamtéž, s. 101

¹⁶ tamtéž, s. 101

Každá osada měla stejně jako Romové kočovní svého „rodového náčelníka“¹⁷, u usedlých Romů ho nazývali čhibalo. Tento tzv. romský starosta tvořil prostředníka mezi Romy a sousedícími neromy, byl zodpovědný za pořádek v osadě. E. Horváthová se domnívá, že u usedlých Romů neměl již takový význam jako u kočovných a jeho funkce postupně zanikala.¹⁸

1.5 Význam rodiny v zachovávání tradičních kulturních hodnot

Nejdůležitější funkcí, jak reprodukční, ochrannou tak identifikační zajišťovala rodina. V rodině se člověk naučil, co bylo třeba umět v životě, předávala se mu kultura celého společenství. Každý člen rodiny měl svoje místo, věděl, co smí a co ne. Udržování širších rodinných vztahů a vzájemná úcta byla tím, co Romy stmelovalo a drželo pohromadě. I když byli vzdáleni několik kilometrů, vždycky přijeli na svatbu, křtiny nebo pohřeb příbuzného.

Skupiny olašských Romů byly patriarchální velkorodiny tvořené: otcem a obvykle jeho bratry, ženatými syny, svobodnými dcerami a dětmi bratrů a synů. Ženskou část tvořila žena otce, manželky nebo družky synů a bratrů.¹⁹ V těchto skupinách bylo zvykem, že se sňatky mladých lidí domlouvaly ještě v dětství a za nevěstu se po takové úmluvě platilo. Pokud byla dohoda porušena ať už ze strany dívky nebo chlapce, mujalo řešil tento spor tak, že rodiny se musely vzájemně odškodnit.²⁰

U usedlých Romů rodina, která společně bydlela, se zpravidla skládala ze tří až ze čtyř generací. Partnery svým dětem vybírali rodiče nebo chlapci museli jezdit po vzdálenějších vesnicích, kde si hledali své nevěsty. Tím zabránili tomu, aby se uzavíraly sňatky mezi příbuznými, což se v osadě, tvořené původně jedním rodem, mohlo stát. „*V komunitě servika Roma se odsuzoval i partnerský vztah mezi druhými a třetími bratrancei-sestřenicemi. Pokud spolu začal žít první bratranec se sestřenicí, komunita se od nich odvrátila.*“²¹

Mladý pár, často jim bylo kolem patnácti let, byl nejprve oddán podle romského zvyku, kdy mujalo, u usedlých Romů čhibalo nebo některý příbuzný plnil úlohu

¹⁷ tamtéž, s. 100

¹⁸ srov. Horváthová, E., 1964, s. 329

¹⁹ srov. Davidová, 2004, s. 99

²⁰ srov. Horváthová, E., 1964, s. 332

²¹ Hübschmannová, 1999, s. 23

oddávajícího. Vzhledem k jejich nízkému věku by byl úřední nebo církevní sňatek po vzoru většinové společnosti problematický. Ten některé páry, většinou usedlé, podstoupily až po několika letech, kdy už měly děti. Pro ně to však byla jen formalita.

Nevěsta se obvykle přešla do skupiny svého manžela nebo se k rodičům svého manžela nastěhovala. Měla zde velmi nízké postavení a svoji tchýni musela ve všem poslouchat. Vzhledem k tomu, že sňatky u Romů byly běžné ve velmi mladém věku, nahradila zde tchýně na chvíli roli matky. Postavení snachy se s výchovou druhého a třetího dítěte postupně s postavením vůči tchýni vyrovnávalo. U usedlých Romů se obvykle s dalšími dětmi mladá rodina, pokud k tomu měla možnost, odstěhovala z domu rodičů a osamostatnila se.

Velmi zřídka se u usedlých Romů stávalo, že se ženich přiženil do osady za nevěstou. „*Pristašis*“²², jak se mu říkalo, měl velmi nízký společenský status. Jako přiženěný zeť neměl v osadě žádné příbuzné, kteří by se ho mohli zastat a někdy byl nucen brát na sebe provinění ostatních členů osady.

Romské rodiny byly mnohadětné. Čím víc dětí bylo, tím větší prestiž a jistot do budoucna to pro rodinu mohlo znamenat. Především narození syna vedlo k posílení rodu uvnitř komunity. Žena, která děti mít nemohla, byla považována za „méněcennou“, muž ji mohl opustit a nikdo mu to neměl za zlé.

S děvčaty i s hochy bylo od útlého dětství nakládáno jako s dospělými. Jsou brzy zapojováni do běžného života. Chlapci dříve pomáhali otci v řemesle, dívky matce s domácností a s mladšími sourozenci, o něž postupně přebíraly zodpovědnost. Společný život v komunitě a vzájemný dozor nad vším a všemi způsoboval, že nad výchovou dětí nakonec bděla celá komunita.

O domácnost a o rodinu se především starala matka. Musela obstarat vše, co bylo potřeba. Otec, pokud měl zaměstnání, přispíval finančními prostředky. Když práce nebyla (většinou muži vykonávali sezónní práce nebo reagovali na poptávku po jejich výrobcích), žena si musela nějak poradit a obživu zajistit.

Zvláštní úlohu měli také nejstarší bratr a nejstarší sestra. Bratr měl za úkol sestry hlídat a všude je doprovázet, aby nemohly poškodit dobrou pověst rodiny. Pokud by dívka byla viděna sama, byla by považována za nepočetnou a ostuda by padla na celou rodinu. Pokud bylo potřeba, mohl nejstarší bratr své sestry fyzicky potrestat. I když byla některá ze sester starší než on, musela ho respektovat.

²² Hübschmannová, M., 1999, s. 32

Na nejstarší sestru velmi brzy připadly domácí povinnosti, protože matka chodila po vsích obstarat živobytí pro rodinu. Nejstarší sestra, když dosáhla 8 nebo 9 let, se musela umět postarat o mladší sourozence, musela uklidit i uvařit. Kdyby matka dceru nenaučila tyto základní dovednosti a budoucí tchýně by později zjistila tyto nedostatky, znamenalo by to pro matku ostudu.

2. Komunistická politika zaměřená na Romy a její následky

2.1 Důsledky 2. světové války

Několik odborníků, zabývajících se romskou menšinou, se shoduje v tom, že před válkou byla započatá integrace usedlých Romů do společnosti. M. Hübschmannová o tom mluví v souvislosti se slovenskými, J. Horváthová v souvislosti s moravskými Romy. Společnost se tedy mohla cítit „ohrožená“ kočovnými romskými skupinami. Především proti těmto byla vydána i některá nařízení.

Jedním z takových nařízení byl např. Zákon č. 117/27 o potulných Cikánech a osobách vyhýbajících se práci. Uvádím ho zde také proto, že později jej budu zmiňovat. Byl vyhlášen v roce 1927 a vztahoval se na osoby žijící kočovným a potulným způsobem života, tedy především na kočovné Romy, v některých případech mohl být aplikován na Romy jako na celek.²³ Romové se měli prokazovat místo občanskými cikánskými legitimacemi, které obsahovaly také jejich otisky prstů. Vůdci kočovných skupin se měli prokazovat kočovnickými listy, kde jim byl případně udělen souhlas obce s dočasným pobytem skupiny na jejich území. Neusazeným Romům měly být odebírány děti do jiné rodiny nebo do výchovného ústavu. Důvodem byl kočovný způsob života, kdy jim rodiče, nemohou poskytnout „náležitou výchovu“.²⁴

Druhou světovou válkou byli Romové v českých zemích téměř vyhlazeni v koncentračních táborech. Těch pár, co nacistickou genocidu přežilo, se vmísilo mezi ostatní obyvatelstvo a postupně s ním, dle J. Horváthové, splynulo.

Na Slovensku byla v důsledku druhé světové války integrace Romů do slovenské společnosti rozvrácena. Romové byli příslušníky Hlinkových gard vyháněni ze svých osad a donutili je žít na odlehlých místech.²⁵ Když se po válce Romové vrátili do svých původních příbytků, byly většinou úplně zničeny. Někteří začali stavět nové kolonie s tradičním způsobem života²⁶ jiní se vydali do míst, kde

²³ srov. Nečas, 2000, s. 40

²⁴ srov. Horváthová, J., 2002, s. 43, 44

²⁵ srov. Hübschmannová, 2005, s. 52 - 58

²⁶ srov. Davidová, 2004, s.11

mohli začít znovu. Paradoxně tam, odkud byli za války jiní Romové vyvražďeni.

Na velký příliv Romů, z nichž někteří žili svým tradičním způsobem života (olaští Romové stále kočovali), začala reagovat komunistická vláda různými nařízeními.

„Vývoj Romů v období po druhé světové válce přináší zásadní změny jejich sociálního postavení a způsobu života, což souvisí s vysokým stupněm migrace, stěhování romského obyvatelstva ze Slovenska do průmyslových, pohraničních a dalších oblastí českých zemí.“²⁷

2.2 První poválečná migrace

Čechy a Morava během roku 1946 začaly obnovovat svoji infrastrukturu a k tomu bylo potřeba nekvalifikovaných sil. Romové ze Slovenska, kde nebyl dostatek pracovních příležitostí, k tomu byli jako stvoření. A dekret prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti, kterým byla stanovena všeobecná pracovní povinnost mužů ve věku 16 – 55 let a žen 18 – 45 (výjimku tvořily jen těhotné ženy), ještě zesílil příliv romského obyvatelstva do českých zemí.²⁸ Během let 1945 a 1946, kdy bylo z pohraničí vysídleno německé obyvatelstvo, se navíc vytvořily základní podmínky pro trvalejší přesun slovenských Romů.

Romští pamětníci vypráví, že v tomto období, těsně po válce, začali jezdit na Slovensko náboráři a lákali Romy do Čech, kde dostanou práci a lepší bydlení.²⁹ U Romů, které ke Slovensku žádný majetek nevázal, práci zde neměli, tradičními řemesly se už žít nemohli, měli náboráři velký úspěch. A za prvními přistěhovalci přijížděli další příbuzní. Povolení k pobytu bylo však závislé na pracovním povolení, jak se dohodlo v roce 1945 na poradě Zemského národního výboru, aby nedocházelo k masovému a nekontrolovatelnému přílivu obyvatel ze Slovenska. Období mezi léty 1945 a 1949 můžeme považovat za období, kdy proběhla největší vlna migrace Romů ze Slovenska do Čech.

Ale už v počátcích této migrace se začínají objevovat stížnosti o převaze kočovníků mezi imigranty a o vzrůstu kriminality. Během roku 1946 převzalo starost o romské obyvatelstvo Ministerstvo práce a sociální péče. Vyžádalo si odborný

²⁷ Davidová, 2000, s. 68, 70

²⁸ srov. Haišman, 1999, s.6

²⁹ srov. Ferková, In: Romano džaniben 1-2/1995, s. 89-95

posudek od tehdy uznávaného specialisty na romskou problematiku Františka Štampacha. Ten upozornil na stále platný zákon č. 117/27 o potulných Cikánech a osobách vyhýbajících se práci. Navrhoval dle něj postupovat. Dále chtěl tyto osoby zařazovat do „pracovních osad“, které by zřídil např. u velkostatků a které by fungovaly na podobném principu jako původní romské osady. Měly by svého vajdu odpovědného za pracovní morálku i kázeň. Děti potulných Romů navrhoval umístit na převýchovu do majoritních rodin nebo do ústavů. Nakonec se od Štampachových návrhů upustilo a myšlenka o zřízení pracovních táborů byla shledána jako diskriminační.³⁰

Od listopadu 1949 začíná fungovat ministerská komise pro „řešení cikánské otázky“. Navrhla plán, jak v této problematice postupovat. Pavelčíková³¹ a Haišman³² se však shodují, že ve skutečnosti žádná konkrétnější představa, jak řešit nastalou složitou situaci, neexistovala a v tomto období šlo spíše o hledání cest v řešení romské problematiky.

2.3 50. léta – Počátek nekompromisních přístupů

V roce 1950 byl zrušen zákon č. 117/27 z důvodu rasové diskriminace. Nebyl slučitelný s ústavou lidově demokratického zřízení. Tak byli Romové pouze však formálně zrovnoprávněni s ostatním obyvatelstvem. Nastalo období hledání řešení k bezproblémovému společnému životu romské menšiny s neromskou společností. Romové měli přijmout komunistické principy a tím dojít rychlého vzestupu. Tyto snahy z počátku 50. let o samovolném začlenění Romů do společnosti se však ukázaly jako nereálné. Také z důvodu náhle vzrůstající další vlny migrace Romů ze Slovenska.

Druhá polovina 50. let znamenala pro komunistický režim jakousi stabilitu a upevnění jeho základních struktur. Bylo tedy možné začít se systematictěji věnovat problémům, které dosud nebyly komplexněji řešeny.³³ V socialistickém státě, kde si byli všichni obyvatelé rovni, nemohly žít některé skupiny obyvatel na okraji společnosti, někteří dokonce jako kočovní bez trvalého a stálého bydliště.

³⁰ Pavelčíková, 2004, s. 27

³¹ tamtéž, s. 36

³² Haišman, 1999, s. 18

³³ Pavelčíková, 2004, s. 57

Haišman uvádí přísně tajnou zprávu, která charakterizuje situaci v oblasti romské problematiky, předkládanou na zasedání ÚV KSČ v roce 1958: „*Není nadále možné, aby ve společnosti budující socialismus žila tak početná část obyvatelstva zaostalými formami života, v nichž se projevují silné přežitky z dřívějších splečenských formací, dokonce i z prvobytně pospolné společnosti. Velká negramotnost, nízká kulturní úroveň je jedno z četných dědictví po kapitalismu, které dosud vyřazuje značné procento těchto našich občanů z produktivního pracovního procesu. Stálý útisk a pronásledování vykořisťovatelskými a vládnoucími třídami zanechaly těžké stopy v charakteru cikánů u nás žijících, kterých se v našem lidovědemokratickém zřízení, kde poprvé mohou žít jako svobodní lidé, jen pomalu zbavují. Přes všechny kladné výsledky, jichž bylo dosaženo, je tzv. všeobecná úroveň cikánů velmi nízká.*“³⁴

Dřívější pokusy o udržení svébytné romské kultury byly v druhé polovině 50. let striktně odmítnuty, byla nařízena asimilace romského obyvatelstva a postupné úplné splnutí s majoritou. Z řad "uvědomělých" Romů byli vybráni zástupci, kterých se mělo využít v politické práci a v osvětě.³⁵

Asimilační politika rozdělila Romy do tří skupin podle způsobu života. Tím bylo jasně dané, kterých skupin se budou připravovaná řešení romské otázky týkat. Bylo rozlišováno mezi Romy: usedlými - měli trvalá bydliště a zaměstnání; polousedlými - často měnili bydliště a pracoviště, byla jich většina; kočovnými / potulnými - provozovali většinou nelegální způsoby obživy, veřejnost si na ně nejvíce stěžovala. Poslední dvě zmíněné skupiny měly být ve středu zájmu. Začalo se uvažovat o jejich trvalém usazení, po vzoru SSSR.³⁶ V důvodové zprávě se uvádělo, že se množí stížnosti ze stran okolního obyvatelstva a je nutné udělat rázná řešení. Tím byl zákon o zákazu kočovného způsobu života. Tyto osoby se tak budou moci zapojit do pracovního procesu a bude se pracovat na jejich "převýchově".³⁷

17. 10. 1958 byl Národním shromážděním schválen a 11. 11. 1958 i veřejně vyhlášen zákon č. 74/1958 Sb. o trvalém usídlení kočujících osob. Obsahoval 5 paragrafů: § 1 se zavazoval poskytnout pomoc osobám, které vedou kočovný způsob života: pomoc při hledání bydlení a zaměstnání. § 2 upřesňoval definici kočujících

³⁴ zpráva, In: Haišman, 1999, s. 27

³⁵ srov. Haišman, 1999, s. 20; Lacková, 1999, s. 177

³⁶ srov. Pavelčíková, 2004, s. 58, 59

³⁷ srov. Haišman, 1999, s. 30

osoby: je to ta, která se toulá z místa na místo a nemá stálé zaměstnání. § 3 určuje trest za neuposlechnutí zákona č. 74/1958. V § 4 se Ministerstvo vnitra zavazuje, že vydá předpisy pro vykonání tohoto zákona, jakým způsobem budou probíhat dodatečné zápisy do matrik a jak se bude zabezpečovat evidence lidí, kteří vedli kočovný způsob života. Dle § 5 zákon nabyl platnosti dnem vyhlášení. Výjimku tvořil § 3, který začal platit 1. 3. 1959.³⁸ Haišman se zde zmiňuje o problematice odebrání dětí z romských rodin. „*V aktuální problematice dětí 'dříve kočovných osob' se navrhovalo tyto odebrat z rodin a umístit do dětských domovů.*“³⁹

Na základě tohoto zákona byl dále proveden „soupis kočovných a polokočovných osob“ ve dnech od 3. do 6. 2. 1959 na celém území Československa. Trvale neusazení lidé nad 15 let se měli v tyto dny přihlásit v místě svého momentálního pobytu, kde se trvale usadí. Příkaz se vztahoval i na tzv. světské provozovatele pouťových atrakcí. Lidé, kteří se ocitli na seznamu kočovných a polokočovných osob, se nemohli svobodně pohybovat po republice nebo si zvolit zaměstnání. Každá sebemenší změna musela být předem nahlášena a schválena úřady obou okresů.⁴⁰

Pavelčíková ale i mnozí pamětníci uvádí, že soupis byl v některých případech prováděn v rozporu se zněním tohoto zákona.⁴¹ Dostali se tam i takoví Romové, kteří měli trvalé bydliště a práci, jen byli v tomto čase někde na cestě. Úředníci vykonávající soupis nebyli dostatečně informováni a nevěděli, koho za kočovnou osobu považovat a koho ne. Tyto chybné postupy se později odrazily v početných žádostech o vyjmutí z evidence. Jen některé z nich byly vyřízeny kladně.

2.4 60. léta – Ve znamení organizovaného rozptylu a SCR

Po vydání zákona o zákazu kočování a následném soupisu kočovných a polokočovných osob se začalo pracovat na „převýchově“ Romů. Pro kočující se mělo najít trvalé usídlení, nezaměstnané zapojit do pracovního procesu a děti měly řádně plnit školní docházku. Při hodnocení posoupisového období se však zjistily nedostatky: na východním Slovensku nebylo možné zajistit dostatek pracovních

³⁸ srov. Romano džaniben, 4/94, s. 41

³⁹ Haišman, 1999, s. 36

⁴⁰ srov. Romano džaniben, 4/94, s. 50, 51

⁴¹ srov. Pavelčíková, 2004, s. 73; Dzurko, 1994, s. 43 - 45

příležitostí, tito obyvatelé často jezdili do českých zemí pouze na sezónní práce a trpěla tím docházka dětí do škol nebo v důsledku nízkého počtu bytových jednotek v celé Československé republice, bydleli Romové v často nevyhovujících podmínkách, ad.⁴²

Dalším krokem, který měl vyřešit problémy s romským obyvatelstvem, byla likvidace slovenských osad. Bylo konstatováno, že místa s větším počtem Romů brání jejich „převýchově“⁴³, o kterou tolik usilovali. Tento plán neznamenal jen přesun Romů ze Slovenska, ale rovnoměrným rozptýlením romských rodin žijících na českém území měla být zničena místa s jejich vysokou koncentrací. Obyvatelé měli být přestěhováni do různých míst Československé republiky, především pak do českých průmyslových měst. Přesun se však nepodařilo zrealizovat podle plánu. Stávalo se, že slovenská strana začala s ničením osad a vysídlováním většího počtu Romů než doporučovaly stanovené kvóty, aniž by kontaktovala příslušné české úřady. Ty se pak o Romy nedokázaly postarat. S neochotou ohledně přijetí se nově přicházející Romové setkávali jak ze strany místních správních orgánů, tak majoritní společnosti i samotných dříve usazených Romů.⁴⁴

Po třech letech se zjistilo, že program organizovaného rozptylu, uzákoněný usnesením vlády č. 502/1965, se hroutlí. V roce 1968 byl pokus o rozptýlení romského obyvatelstva do českých zemí zrušen.⁴⁵

V duchu asimilační politiky se také v tomto období objevuje rozdělení jednotlivých skupin Romů do tří kategorií, podle stupně sociální integrace. Pavelčíková zmiňuje zprávu z výzkumu, který provedla Československá akademie věd pro ÚV KSČ a který uvádí charakteristiku způsobu života Romů zařazených do těchto tříd: do 1. skupiny patřili Romové, kteří se téměř vzdali své původní kultury a plně se zapojili způsobem života mezi majoritní obyvatelstvo; do 2. kategorie zařazovali takové Romy, kteří žili podle tehdejšího názoru „zaostalým způsobem života“, avšak usilovali o to začlenit se mezi ostatní obyvatelstvo; Romové ze 3. kategorie byli považováni za „nepřizpůsobivé“, páchají kriminální přestupky, nemají stálé zaměstnání, jejich děti neplní školní docházku a jsou zařazovány do dětských domovů. V tomto sociologickém výzkumu se dále objevuje doporučení, že mládež do

⁴² srov. Haišman, 1999, s. 37 - 40

⁴³ srov. tamtéž, s. 41

⁴⁴ srov. tamtéž, s.48

⁴⁵ srov. tamtéž, s. 52

15 let, která je „ohrožena“ touto kategorií se má podchytit a má se navýšit kapacita dětských domovů.⁴⁶

Pro období do konce 60. let je charakteristické potlačování jakýchkoli pokusů o romskou emancipaci objevující se na začátku 50. let. Podstatou všech akcí, které začaly vydáním zákona o zákazu kočování v roce 1958 až po výše zmíněný organizovaný rozptyl romského obyvatelstva, byla úplná asimilace a splynutí romské menšiny s majoritou.

Na konci 60. let se politická atmosféra v celém Československu začala uvolňovat, což poskytlo prostor pro romské reprezentanty, kteří se postavili kriticky k řízené asimilaci romského obyvatelstva. Spolu s tím vznesli i požadavek na vytvoření samostatné romské organizace, což se 30. 5. 1969 stalo. Vznikl Svaz Cikánů - Romů dále jen SCR.⁴⁷

Existence SCR měla zásadní vliv na dosavadní řešení problému romské otázky. Represivní a manipulativní postupy měly být nahrazeny pozitivními přístupy v řešení. Aktivity SCR byly součástí a výsledkem Pražského jara.⁴⁸ Předsedou SCR se stal ing. Miroslav Holomek, tajemníkem pro školství, kulturu a mezinárodní vztahy Antonín Daniel, v předsednictvu zasedal romský historik Bartoloměj Daniel ad. SCR mimo jiné usiloval o uznání romské národnosti. To bylo vedením KSČ striktně odmítnuto.

Slibně se vyvíjely vztahy se zahraničím, které vyvrcholily účastí tříčlenné delegace na I. světovém kongresu Romů v Londýně v roce 1971. Dále se komise SCR zaměřovala na práci v jednotlivých regionech, především v oblasti školství. Věnovala se i organizaci a propagaci kulturního a sportovního života romského obyvatelstva. Během existence SCR se podařilo založit několik hudebních souborů. Pořádaly se hudební soutěže nebo výstavy.⁴⁹

V roce 1973 byl SCR nucen z politických důvodů ukončit svoji činnost. Po jeho zrušení se romská otázka řešila bez zástupců této menšiny.

2.5 70. léta – „Integrace“ a Charta 77

V roce 1970 byla jmenována tzv. komise vlády ČSR pro řešení otázek cikánského obyvatelstva. Existovala až do roku 1988 a dohlížela na řešení

⁴⁶ srov. Pavelčíková, 2004, s. 88

⁴⁷ srov. Pavelčíková, 2004, s. 104, 105

⁴⁸ srov. Víšek, 1999, s. 4

⁴⁹ srov. Pavelčíková, 2004, s. 105 - 109

konkrétních problémů. Cílem měla být integrace Romů a jejich vyrovnání se majoritě. Stěžejním byla výchova mladé generace, důraz byl kladen na vzdělání. Velkou úlohu v tomto sehrál právě SCR. Po jeho zrušení všechny aktivity ze stran Romů uhasly, zapojení romské inteligence při řešení problémů romské menšiny stát nepřipouštěl. Vše se řešilo úřední cestou novými předpisy, směrnicemi apod.⁵⁰

Na diskriminaci Romů a porušování jejich práv poprvé upozornila Charta 77. Podepsali ji dokonce některé sociální pracovníce a sociální kurátor PhDr. Zdeněk Pinc.⁵¹ Všichni byli propuštěni z místa. V dokumentu „O postavení Cikánů-Romů v Československu“ chartisté konstatují, že po zrušení SCR zde neexistuje žádná organizace, která by hájila zájmy Romů. Kritizují represivní nařízení, která byla, od převzetí moci komunisty v Československu, vydána. Zmiňují zákon o zákazu kočování, následný soupis kočujících a polokočujících osob, řízený rozptyl romského obyvatelstva z míst jejich velkého soustředění, přerazování romských dětí do zvláštních škol, kterým se řeší jejich školní neúspěchy. Dále je velmi kritizována sterilizace romských žen za peněžní odměnu. Za největší problém však považují odebírání romských dětí z rodin schopných se o ně starat do dětských domovů.⁵²

2.6 80. léta – Posledních 9 let panování KSČ

Během osmdesátých let na sebe začala upozorňovat nová romská inteligence reprezentovaná např. ing. Karlem Holomkem nebo JUDr. Emilem Ščukou. „*Od roku 1986 postupně zintenzivněl politický tlak romské reprezentace na řešení základních otázek spojených s postavením Romů v ČSSR.*“⁵³ V dalším roce pak vznikl přípravný výbor Svazu Romů v ČSSR, jejichž cílem bylo „*právní uznání svébytnosti romské národnosti a její zakotvení do připravované nové ústavy ČSSR.*“⁵⁴

Představitelé KSČ dokonce přiznali neúspěch v oblasti romské problematiky z důvodu paternalistického přístupu bez účasti samotných Romů a byli ochotni přijmout některé návrhy romské reprezentace.⁵⁵ V roce 1989 však došlo k pádu komunistického režimu a realizace výše zmíněných plánů romských aktivistů se udála v novém politickém zřízení fungujícím na demokratických principech.

⁵⁰ srov. Pavelčíková, 2004, s. 111, 112

⁵¹ srov. Hübschmannová, 1999, s. 9

⁵² srov. Pavelčíková, 2004, s. 124 - 126

⁵³ Pavelčíková, 2004, s. 127

⁵⁴ tamtéž, s. 127

⁵⁵ tamtéž, s. 130, 131

2.7 Úvahy nad zásahy komunistického režimu vůči romskému etniku

Velké migrace Romů ze Slovenska do Česka po skončení druhé světové války způsobily, že komunistický režim velmi záhy zjistil, že etnikum s jinou kulturou a jiným způsobem života vymykajícím se majoritnímu způsobu, se neshoduje s komunistickým přesvědčením odmítajícím třídní rozdíly. Politika, kterou komunistický režim uplatňoval vůči romskému etniku, byla sice z jejich pohledu snahou o pomoc, sociální a kulturní vzestup tohoto obyvatelstva⁵⁶, z dnešního pohledu však šlo o velmi radikální prostředky, které podle mnohých zanechaly nesmazatelné stopy na romském etniku.

„Nejvíce se na nás podepsali komunisti. Komunisti nám dali chleba a plné žaludky, ale zase nám vzali to, co Romy drželo po staletí pohromadě – romipen. Naučili nás myslet tak, jak myslí majorita. Zpřetrhali nitě, které vedou od srdce k srdci. Vzali nám náš mateřský jazyk, romštinu. Náš jazyk se nerozvíjel, naopak zakrňoval. Je mi 46 let, jsem Rom a neumím pořádně romsky. Jsem přesvědčen, že nám víc vzali, než dali.“⁵⁷

Mezi nejzásadnější zásahy komunistického režimu patřil např. zákon o zákazu kočování a na základě něho provedený soupis kočujících a polokočujících osob. Po sedmi letech se zjistilo, že ani násilná sedentarizace neřeší romskou problematiku a že plán na splynutí této minority s majoritou se nezdařil. Stát tedy přistoupil k dalšímu necitlivému řešení, a to k organizovanému rozptylu romského obyvatelstva z osad nebo z lokalit s vysokou koncentrací těchto osob.

„Dříve Romové, ať usedlí či kočovní, měli k sobě blíž, protože bydleli v romské osadě a ti kočovní byli pohromadě ve vozech. ... Víte dobře, že gádžové vyhnali Romy z ‘cikánských soustředění’. Chtěli, aby každá rodina žila zvlášť, daleko od ostatních Romů, mezi gádži, abychom se od gádžů naučili jejich civilizaci. A to se stalo. Romové zapomněli, kdo jsou a chtějí se stát gádži. Dělalí ze sebe, co nejsou. Jeden druhému závidí. Vím to z vlastní zkušenosti.“⁵⁸

⁵⁶ srov. Pavelčíková, 2004, s. 133

⁵⁷ anonym, In: Hübschmannová, 1999, s. 42

⁵⁸ Dudi-Koťo, In: Alinčová, Hübschmannová, 2002, s. 14

Komunistický režim se snažil řešit romskou otázku pouze vnějšími prostředky, aby dosáhl jejího vyrovnání s majoritou. Sám rozhodoval o asimilaci a integraci romské menšiny a nedovoľoval Romům nést zodpovědnost za svůj osud. Pokusy o jejich seberealizaci byly téměř okamžitě odmítnuty. Projev jakýchkoli odlišných kulturních norem nebyl doľoven.

„Můj otec mi říkal: ‘když se budeš stydět za svůj jazyk, je to, jako by ses styděl za svou matku a za svého otce.’ Myslím si, že by se Romové měli chovat jako Romové, stejně jako se třeba Řekové chovají jako Řekové a Češi jako Češi. Romovi stejně nikdo neřekne: ‘Ty jsi Čech.’ Každý o něm vždycky řekne, že je jenom Rom.“⁵⁹

Vnější okolnosti měly způsobit změnu v jejich tradičním hodnotovém systému a v jejich myšlení, což nešlo ze dne na den. Vakuum po starých hodnotách nebylo adekvátně nahrazeno novými, pozitivními. Někteří autoři se domnívají, že hledání nových hodnot s sebou přinášelo i mnohé negativní prvky.⁶⁰

„Je mi smutno, když vidím v televizi, jak žijí romské děti v dětském domově. Dříve, když měla Romka děti, tak je opatrovala jako oko v hlavě. To, co vidíme v televizi, že romské ženy opouštějí svoje děti a potulují se, to je život, který nás učí gádžové. My se to učíme od nich. Dříve Romové věděli, co je čest. Kdo nežil poctivě, byl pro ostudu a neměl mezi Romy místo. Ale gádžové tvrdili, že naše kultura je špatná, že náš jazyk je špatný, že musíme žít jejich způsobem života. Naši kulturu zničili, vnucují nám svou kulturu, ale Cikána mezi sebe nepustí. Co mají potom Romové dělat?“⁶¹

Pokus Romů vyrovnat se majoritě často probíhal ve vnějších projevech, aniž by jednotlivé prvky internalizovali. Vyskytli se pak v meziprostoru, kde se nemohla uplatnit ani jejich kultura a jejich způsob myšlení, ani nebyli plně ztotožněni s kulturou majoritní. Navíc pozice Romů jako skupiny při jejich vyrovnávání se majoritě, byla často těžší, vystavená předsudkům. Výsledkem všeho je dezintegrace romského národa, „*ktoré je znovu vytlačené na okraj společnosti, má obrovské*

⁵⁹ Dudi-Koťo, In: Alinčová, Hübschmannová, 2002, s. 14

⁶⁰ srov. Pavelčíková, 2004, s.104

⁶¹ Dudi-Koťo, In: Alinčová, Hübschmannová, 2002, s. 13

problémy nielen socio-ekonomické, ale hlavne kultúrno-etnické vlastnej sebareflexie, posilňované výraznou averziou väčšiny majoritnej spoločnosti. ⁶²

2.8 Střet dvou odlišných kultur

Tradiční hodnotový systém u Romů byl již v průběhu dějin často v rozporu s hodnotovým systémem majority a na některé své zvyky mohli doplatit nebo byli nuceni některé z nich opustit.

Domnívám se, že největší zásah však utrpěla tradiční romská komunita a rodina během komunistického režimu, kdy se velká část romských rodin přestěhovala z agrárního slovenského prostředí do měst. Zvyky, které fungovaly v jejich původním společenství izolovaném od vesnice nebo obce, přestaly fungovat v českých zemích a často se střetávaly i se zákonem platným v majoritní kultuře. V novém prostředí se změnily také role jednotlivých členů rodiny.

K tomu, co si myslí o těchto změnách samotní Romové, použiju z větší části některé citace uveřejněné M. Hübschmannovou. Jsou to odpovědi na otázky týkající se rodičovské zodpovědnosti v tradiční romské rodině a v dnešní romské rodině. Tuto anketu rozeslala v roce 1993 redakce měsíčníku Amaro lav.

Původní komunity založené na jasných pravidlech přestaly existovat, tím pádem ani korektory sociální kontroly nenacházely svoje uplatnění. Docházelo k uvolňování jasně daných pravidel. Např. v souvislosti se zodpovědností matky vůči rodině a dětem: *„Dnes jsou ženské náročné, fintí se, chtějí mít snadný život a dělají – nechci říkat co – pro peníze. A děti nechají jen tak. Jen aby samy měly volno a aby si užívaly. To dříve nebylo. Protože matky, romské ženy, by nebyly udělaly, aby šly – s odpuštěním šlapat. Postávat a čekat na chlapa. Tohleto nikdy u Romů nebylo, co se teď děje. Za to se my, slušní Romové, strašně stydíme. Tohle nikdy nikdo nedělal, co dnes.*“⁶³

Nebo v souvislosti se ztrátou dohledu nad mladými dívkami: *„...Tým, že sa Romovia rozptýlili medzi ostatné obyvateľstvo, stratili akoby kontrolu všetkých nad sebou. Ženám sa začali dvoriť aj Neromovia, čo následne vyústilo do nechcených*

⁶² Jurová, 2002, s. 71

⁶³ Klempár, In: Alinčová, Hübschmannová, 2002, s. 9

*děti... Začala sa zhoršovať morálka všeobecne a romské ženy sa jej vzdali. Zapáčil sa im život, keď ich nekontroluje brat, sestra, mama, stara mama...*⁶⁴

Romská spisovateľka Margita Reiznerová zase znižuje vzájemné odcizení členů širší rodiny: „... to se stalo u Romů, že jeden bydlí tam, druhý támhle, každý si žije svůj život. Nezvou se ani na křtiny, ani na svatby, jen pár lidí, které si vyberou. A to taky není dobrý. A pak se sejdou na pohřbu, pláčou a uvědomí si, jak už se odcizili.“⁶⁵

V českém průmyslovém prostředí se střetávaly se zákonem např. sňatky nezletilých a nezletilé matky. Bylo zvykem, že se mladé páry braly ve velmi nízkém věku a po „učednickém období“ pod tchýniným vedením, měly děti. Když se takové mladé ženě narodilo dítě, rodina, většinou tedy tchýně, u které žila, jí s ním pomáhala. V městském prostředí bylo dítě mladé matce většinou rovnou odebráno do kojeneckého ústavu.

*„Ano, opravdu můžeme vidět, že je mnoho dětí v kojeňácích. Je to proto, že dívky, kterým je 16 let i méně, mají děti, tak proto doktoři ty děti berou a dávají do kojeňáků. Že ty dívky jsou nezletilé. Ale samy by své děti do ústavu nedaly.“*⁶⁶

Problémem se mohla v novém prostředí stát i mnohadětnost. Největší hodnota Romů, začala být v novém domově překážkou. Nejenže bylo problémem uživit tolik členů rodiny, ale také se o ně postarat. Rodina se ocitla v městském prostředí obvykle sama a matka se bez pomoci širší rodiny nebo alespoň rodičů, nedokázala při zaměstnání, které musela mít, protože manželův příjem na život ve městě nestačil, o tolik dětí postarat. Role nejstarší dcery, která matce se sourozenci pomáhala v městském prostředí přestala platit, protože dívka musela plnit školní docházku. Kdyby se tak nedělo, úřady by byly nucené zakročit a skončila by v dětském domově.

*„Copak by jedna ženská stačila pečovat o šest, sedm dětí, chodit vydělávat, vařit a vést domácnost? Od toho měla nejstarší dceru – proto ji neposílala do školy!“*⁶⁷

I samotní Romové si uvědomují konflikt, ke kterému došlo ve střetu

⁶⁴ anonym, In: Hübschmannová, 1999, s. 42

⁶⁵ Reiznerová, In: Romano džaniben 1-2/1996, s.5

⁶⁶ anonym, In: Hübschmannová, 1999, s. 43

⁶⁷ anonym, In: Hübschmannová, 1999, s. 44

s majoritou. Jejich společnost postavená na jiných pravidlech nemohla fungovat v těchto nových podmínkách. Někteří nebyli schopní najít si pevné body, o které by mohli opřít své původní společenské a morální zásady a principy fungování.

3. INSTITUCIONÁLNÍ PÉČE

Není společnosti, kde by nedošlo k tomu, že se některé děti ocitnou bez rodičů. Ať už je to dáno tím, že se o ně rodiče nemohou nebo nechťejí starat nebo z jiného důvodu. Systém náhradní péče o dítě se v minulosti nejen v českých zemích měnil a přizpůsoboval potřebám tehdejší společnosti. Dříve stačilo zajistit dětem přežití, dnes je podle stále nových a nových poznatků kladen velký důraz na osobnost dítěte a uspokojení jeho psychických potřeb.

3.1 Kolektivní výchova za komunismu

Po druhé světové válce došlo v českých zemích ke změně v systému péče o ohrožené děti. V počátcích nástupu komunistického režimu byla v Československé republice zrušena pěstounská péče⁶⁸ a dítě, které se ocitlo bez rodičů, mohlo být dáno k adopci nebo do ústavní péče. Přednost měla obvykle druhá varianta. „*Socialismus podporoval kolektivy proto, že mu umožňovaly snadnou manipulaci s lidmi, jejich glajchšaltování, rovnání do řady. Individuum s odlišným názorem nemělo naději obstát pod tlakem kolektivu.*“⁶⁹ První možnost – adopce byla zvolena pouze tehdy, pokud si režim byl jist, že rodina je bude vychovávat „*k lásce k lidově demokratickému státu*“⁷⁰

V této době vznikaly soustavy kojeneckých ústavů a velkých dětských domovů přeměnou zámků, lázní apod. Většinou to byl konfiskovaný majetek, který sloužil jako rekreační sídlo za městem nebo vesnicí. Tak byly děti izolovány od okolního světa, který na ně nemohl působit v rozporu s komunistickou ideologií.

Organizaci ústavů měl na starosti stát, byla vypracována metodika a vyškolen personál. Původní malé ústavy byly rušeny a nahrazeny velkými. Rodinné individualistické prostředí plné nedostatků, jak bylo v té době nahlíženo, bylo nahrazeno ústavní péčí. Existovaly kojenecké ústavy pro děti do 1 roku, dětské domovy pro děti od 1 do 3 let a od 3 do 6 let, dále pak dětské domovy pro děti školního věku. Ústavní péči se dostalo velké podpory i v médiích. Matějček uvádí, že tehdejší propaganda dokonce „naváděla“ k "odkládání dětí" do ústavní péče.

⁶⁸ srov. http://is.muni.cz/th/77071/pravf_m/diplomova_prace.pdf, s. 11

⁶⁹ Matoušek, 1995, s. 40

⁷⁰ § 9 zákona č. 69/1952 Sb.

V zahraničí, např. v severských zemích (v Norsku, ale i ostatních zemích) byla situace odlišná. V poválečném období zde zrušili ústavní péči a nahradili ji malými rodinnými ústavami „*koncipovanými přísně rodinně*“⁷¹ a pěstounskou péčí. Např. ale v Rumunsku za komunistické vlády byla situace obdobná jako v Československu, i tam byly ústavy dětmi přeplněny. (Dnes je v Rumunsku zcela nový systém náhradní péče a pěstounská péče je zde na velmi vysoké úrovni.)⁷²

V šedesátých letech se však začala objevovat kritika tohoto systému, především od psychologů, pediatriů a výzkumných pracovníků. Na základě mnoha studií⁷³ se zjistilo, že jedinec, vyrůstající po dlouhou dobu od útlého mládí bez láskyplné péče, je ve svém psychickém i intelektovém vývoji opožděný, často s asociálními projevy.

Dlouhodobá ústavní výchova trvající od útlého věku v ústavech velkých a neosobních byla tedy pokládána za nebezpečnou. Krátkodobá separace může mít, jak píše Matějček, spíše neurotizující ráz, dlouhodobá způsobuje výrazné poruchy v psychické struktuře dítěte. Celková náprava někdy nemusí být možná. Pacient se může vyléčit v sociální a intelektové oblasti, poruchy v emoční sféře však mohou přetrvat.

Prevenici psychické deprivace vidí Matějček především v sociální politice státu. „*Odstanění bídy a všech forem hmotného strádání, zajištění vysoké životní úrovně všemu obyvatelstvu a zvláštní pomoc rodinám s dětmi, to jsou zajisté významné "antideprivační" podmínky.*“⁷⁴

Tyto výzkumy vyústily v roce 1963 vydáním Zákona o rodině, který zrušil zákon č. 69/1952 Sb., o sociálně právní ochraně mládeže (tento upřednostňoval ústavní výchovu nad náhradní rodinnou). Odebrání dítěte z rodiny se začalo řídit mnohem přísnějšími pravidly, důraz byl kladen na odbornou připravenost sociálních pracovníků, kteří měli posuzovat komplexně případ dítěte a jeho rodiny.

V roce 1970 byla rozhodnuta koncepce nového rozdělení dětských domovů, transformace se týkala především dělení dětských domovů na internátní a rodinný typ.

⁷¹ http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_177.pdf, s. 20

⁷² srov. tamtéž s. 17

⁷³ Mj. i Z. Matějčka

⁷⁴ Langmajer, Matějček, 2011, s. 331

A konečně v roce 1973 byla jako právní instituce opět uzákoněna pěstounská péče. Přesto byla i nadále upřednostňována ústavní péče před pěstounskou.

3.2 Institucionální péče ve vztahu k romskému etniku za komunismu

Z různých zpráv vyplývá, např. z té, které provedlo Metodické středisko pro náhradní rodinnou péči při MPSV ČSR v 80. letech, že během komunistického režimu bylo velké procento dětí v dětských domovech romského původu. V této kapitole bych se chtěla zaměřit na okolnosti, za jakých byly romské děti odebírány do ústavní péče sociálními pracovníky. (Pokud docházelo k odkládání romských dětí do ústavní péče samotnými Romy, jsem nastínila již v předešlých kapitolách).

Například P. Víšek obhájí ve své práci Program integrace – Řešení problémů romských obyvatel v období 1970 až 1989 ty sociální pracovníky, kteří „*humanizovali sociální práci ve prospěch Romů s vědomím nevyhnutelnosti jejich etnické emancipace*“⁷⁵ a šířili tyto myšlenky do dalších oblastí státu.

Domnívám se, že mohli být i takoví sociální kurátoři, kteří dítě odebrali z fungující romské rodiny, například z přesvědčení, že kolektivní výchova v majoritní kultuře je tím nejlepším, co mohou pro romské dítě udělat. Vytrhnout je z vlivu jeho romské rodiny a kultury. Nebo z jistě pádného důvodu nevyhovujících bytových a hygienických podmínek nebo za neplnění školní docházky těchto dětí. Nesnažili se řešit problémy přímo v rodině, ale udělali to nejsnadnější, odebrali dítě do ústavní péče.

Během šetření, které provedlo Metodické středisko pro náhradní rodinnou péči při MPSV ČSR v 80. letech, se ukázalo, že v ústavních zařízeních byla polovina dětí z romských rodin a jejich počet vzrůstal.⁷⁶ Připouští, že romské děti byly častěji odebírány ze svých rodin do ústavních zařízení a po delší dobu od rodiny odloučeny.⁷⁷ Výzkum uvádí i zjištěné důvody: 1. „*nezájem cikánských matek*“

2. „*neschopnost či nechut' starat se o*

⁷⁵ Víšek, 1999, s. 19

⁷⁶ srov. Svobodová, Kovařík, Niederle, 1981, s. 8

⁷⁷ srov. tamtéž, s. 37

*dítě tak, aby mělo zajištěno potřeby nezbytné ke zdravému vývoji*⁷⁸

Neodvažuji se hodnotit, zda lze tento výzkum považovat za objektivní nebo ne. Nemyslím, že hlavním důvodem v umístování romských dětí do ústavní péče byl „nezájem cikánských matek“, avšak někteří autoři připouští, že i k tomuto někdy mohlo docházet. Zásadní vinu však stále nesl komunistický režim a jeho zásah do romské kultury: „*Rozpad tradičního romského společenství přinášel celou řadu dalších negativních a krizových jevů: např. dosud neobvyklé formy parazitismu a ztráty hodnot (prostituce, „odkládání“ dětí do dětských domovů - i to byl ovšem mnohdy spíše důsledek nátlaku úřadů)*...“⁷⁹ I N. Pavelčíková je přesvědčena, že šlo především o násilné odebrání dětí než o samotný nezájem ze strany rodičů.

Výše zmíněný výzkum vykládá druhý důvod umístování romských dětí do ústavní péče takto: „...*přibližně tři čtvrtiny cikánského obyvatelstva potřebují pomoc společnosti při překonávání nevhodných návyků z dřívějšího způsobu života, je pochopitelné, že se někteří zatím neumějí řádně postarat o rodinu a o výchovu dětí.*“⁸⁰ Z toho lze vyčíst dobový názor na romské obyvatelstvo, které bylo nazíráno jako „zaostalé“ a bylo nutno jej „převychovat“. Jako prostředek bylo zvoleno i odebrání dětí z romských rodin.

Dokument č. 23 Charty 77 věnovaný Romům a zpracovaný na základě různých materiálů Josefem Vohryzkem kritizuje praktiky, díky kterým se romské děti tak často vyskytovaly v ústavní péči. „*Nejtruchlivější kapitolou jsou však předpokládaná soudní rozhodnutí o umístování romských dětí v dětských domovech proti vůli rodičů schopných dítě vychovávat. Romové, kteří na svých dětech lpějí, se v takových případech odebrání dětí brání. Došlo k případu, kdy VB vyhledala romské dítě schované pod postelí, a to pomocí vycvičeného psa, který dítě před očima rodičů z úkrytu vytáhl. Násilné převádění romských dětí do dětských domovů proti vůli rodičů je velmi často diktováno úsilím zbavovat etnickou skupinu vlivu na své vlastní děti a snahám, aby tyto děti podléhaly výhradně vlivu většinové populace.*“⁸¹

Komunistický režim s oblibou využíval kolektivní výchovy. Nepřipouštěl

⁷⁸ Svobodová, Kovařík, Niederle, 1981, s. 8

⁷⁹ Pavelčíková, 2004, s. 104

⁸⁰ Svobodová, Kovařík, Niederle, 1981, s. 8

⁸¹ In: Romano džaniben 1-2/2000, s. 13

odlišnost jiné kultury. Z pohledu sociálních pracovníků mohlo být odebrání dítěte z vlivu romských rodičů, kteří mu nejsou schopni zajistit ani vhodné bydlení ani správnou hygienu, to jediné správné řešení. Ústavní výchova tak poznamenala nejen tuto generaci, ale i ty následující.

3.3 Legislativa a institucionální péče dnes v České republice

Práva dětí jsou chráněna zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Sociálně-právní ochranu dětí zajišťují krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady, dále pak obce v samostatné působnosti, kraje v samostatné působnosti, komise pro sociálně-právní ochranu dětí, další právnické a fyzické osoby, jsou-li výkonem sociálně-právní ochrany pověřeny. Zásadou sociálně-právní ochrany dítěte je jeho zájem a blaho, dítě má právo svobodně vyjadřovat svoje názory. Na základě tohoto zákona by měly být poskytovány preventivní a poradenské služby v rodině a obnova jejich narušených funkcí. Pokud je dítě přesto odebráno z rodiny, mělo by být pravidelně navštěvováno zaměstnancem orgánů sociálně-právní ochrany dítěte, který sleduje dodržování práv dítěte v zařízení, měl by pomáhat s udržováním kontaktů s rodiči. V zákoně je dále definováno zprostředkování osvojení a pěstounské péče.⁸²

Ústavní výchova je nařizována soudem dle zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Ten objasňuje situace, kdy může být dítěti soudem nařizována ústavní péče. Je to v případě, že je vážně narušena nebo ohrožena výchova dítěte nebo nemohou-li rodiče výchovu zabezpečit. Soud však musí přezkoumat, zda neexistují jiné možnosti jako náhradní rodinná péče nebo rodinná péče v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Tyto mají přednost před ústavní výchovou.⁸³

System zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy je právně upraven zákonem č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Zařízeními jsou: diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. Musí zde být zajištěno základní právo dítěte, zpravidla ve věku od 3 do 18 let, na výchovu a vzdělání. Ústavy musí předcházet

⁸² Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

⁸³ Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

„vzniku nebo rozvoji negativních projevů chování dítěte nebo narušení jeho zdravého vývoje, zmírňovat nebo odstraňovat příčiny nebo důsledky již vzniklých poruch chování a přispívat ke zdravému osobnostnímu vývoji dítěte“. Zákon určuje povinnosti ústavů k dítěti, práva a povinnosti dětí umístěných v zařízení, ředitele zařízení a osob odpovědných za výchovu. Jsou zde vysvětlena jednotlivá zařízení a jejich základní organizační jednotky.⁸⁴

3.4 Typy institucionální péče dnes v České republice

Pokud tedy neexistuje jiná varianta⁸⁵, dítě je umístěno do ústavní péče. Nejprve do diagnostického ústavu, který má za úkol analyzovat problémy dítěte a vypracovat výchovný plán. Ten by pak měl být realizován příslušným ústavem, do něhož bude dítě zařazeno.

V České republice existuje několik druhů zařízení, v nichž je prováděna ústavní výchova. Tato zařízení spadají do kompetence tří různých rezortů - Ministerstva zdravotnictví, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) a Ministerstva práce a sociálních věcí (dále jen MPSV).

- 1) Kojenecký ústav a dětský domov pro děti do tří let věku - spadá do rezortu Ministerstva zdravotnictví, je definován jako zdravotnické zařízení pečující o děti do tří let.
- 2) Diagnostický ústav – spadá do rezortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Je to školské zařízení, kde jsou umístěvány děti po dobu nejdéle 8 týdnů za účelem celkového vyšetření, pokud byla soudem nařízena ústavní výchova.
- 3) Dětský domov – pod rezortem MŠMT. Do tohoto školského zařízení jsou umístěvány děti ve věku od 3 do 18 let nebo v případě dalšího studia i déle, nesmí však přesáhnout 26 let. Mohou zde být i nezletilé matky s dětmi. Děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova, jsou zde tedy jedinci bez závažných poruch chování.
- 4) Dětský domov se školou – pod rezortem MŠMT. Jsou zde děti zpravidla od 6 let

⁸⁴ Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

⁸⁵ dle Zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

do ukončení povinné školní docházky, které mají závažné poruchy chování a vyžadují výchovně léčebnou péči kvůli své přechodné nebo trvalé duševní poruše. Navštěvují školu, která je součástí ústavu.

- 5) Výchovný ústav – pod rezortem MŠMT. Stará se o děti starší 15 let, jen ve výjimečných případech zde může být dítě mladší. Jsou zde děti s tak závažnými poruchami chování, že nemohou být umístěny ani v dětském domově se školou. (Výchovné ústavy jsou zřizovány odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou.)
- 6) Domov pro osoby se zdravotním postižením - pod rezortem Ministerstva práce a sociálních věcí. Do tohoto zařízení sociálních služeb jsou umísťovány děti se zdravotním handicapem vyžadující odbornou péči.

V ústavní péči jsou tedy děti s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou, z důvodu nařízení soudu, vyžadující okamžitou pomoc nebo děti svěřené rodiči nebo osobami odpovědnými za jejich výchovu.

3.5 Dětské domovy podle právních norem

Parlamentem České republiky byl v únoru 2002 schválen Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Do této doby se výkon ústavní nebo ochranné výchovy řídil pouze vyhláškou č. 64/1981 Sb., o školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy, která příliš nedbala práv dítěte. Zákon č. 109/2002 Sb. vznikl z potřeby změn ve školských zařízeních, v nichž probíhá ústavní výchova a z potřeby zlepšit postavení dítěte v těchto zařízeních. Od počátku se počítalo s průběžnou novelizací tohoto zákona, ke které došlo v roce 2005 schválením zákona 383/2005 Sb..

Ve vyhlášce č. 64/1981 Sb. byly uvedeny tyto počty dětí ve výchovných skupinách: v dětském domově internátního typu bylo ve skupině 15 – 20 dětí, kde mohlo být až 6 skupin, v dětském domově rodinného typu bylo 8 – 10 dětí v až 10 rodinných buňkách, dále ve výchovných ústavech mohlo být až 7 skupin, kde byl počet od 10 do 15 dětí ve skupině.

Velkou změnu, kterou Zákon č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, oproti vyhlášce z roku 1981 přinesl, bylo snížení počtu dětí ve výchovné

nebo rodinné skupině a snížení počtu skupin v dětských domovech a ústavech. (Novelizací zákona v roce 2005 ke změnám v počtu dětí ve skupinách a počtu skupin v ústavech nedošlo.) Dále zákon úplně zrušil existenci dětských domovů internátního typu, které byly pozůstatkem komunistického režimu.

V zákoně z roku 2002 se rodinná skupina definuje takto: je základní organizační jednotkou dětského domova a dětského domova se školou, kdy dětský domov má nejméně 6 a nejvíce 8 dětí ve skupině a dětský domov se školou má nejméně 5 a nejvíce 8 dětí ve skupině. V těchto zařízeních může být 2 až 6 skupin.

Výchovná skupina je základní organizační jednotkou v diagnostickém ústavu, zde je ve skupině 4 až 6 dětí a ve výchovném ústavu, kde je ve skupině 5 až 8 dětí. Ve výchovném ústavu může být 2 až 6 výchovných skupin a nejméně 3 skupiny v diagnostickém ústavu.

V domovech rodinného typu, kde jsou tedy děti rozděleny do skupin, je možné zachovat sourozence pohromadě a nepřetrhnout vzniklé citové vazby. Pouze z výchovných, vzdělávacích nebo zdravotních důvodů lze udělat výjimku. Každá skupina bydlí ve své samostatné bytové jednotce a má své vychovatele. Tato struktura dětského domova pomáhá děti učit, jak funguje domácnost, nutí je se do jejího chodu zapojovat. Děti navštěvují školy, které nejsou součástí dětského domova a mají tak možnost navázat kontakty i s jinými dětmi, než jen s dětmi z ústavu.

3.6 Současná praxe v dětských domovech

V roce 2011 prováděl Veřejný ochránce práv průzkum ve 23 zařízeních, kde je vykonávána ústavní a ochranná výchova ve smyslu ustanovení § 2 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy byl tedy prováděn v dětských domovech, dětských domovech se školou, výchovných ústavech. Systematické návštěvy v diagnostických ústavech probíhají od konce roku 2011 a tyto údaje ještě nejsou ve zprávě zahrnuty.⁸⁶ Za největší problém je ve zprávě považován nefunkční

⁸⁶ srov. Zpráva z návštěv školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, 2011, s. 7, www.ochrance.cz.

system péče o ohrožené děti, ne podmínky v zařízeních. Ty byly konstatovány asi v 6 navštívených ústavech. Následující odstavce budou věnovány zjištěním, která učinil Veřejný ochránce práv během návštěv.

Bylo konstatováno, že v České republice neexistuje systém podporující a pomáhající rodinám, jejichž děti mají výchovné problémy nebo poruchy chování nebo rodinám, které se ocitly v krizi a hrozí jim odnětí dítěte do ústavní péče. S tím souvisí další mezera v tomto systému, kdy stát neřeší problematiku sociálního bydlení. Zvláště v případech, kdy nevyhovující bytové podmínky byly jedním z nejčastějších důvodů k odebrání dítěte z rodiny.

U většiny rozhodnutí (měli k dispozici 543 rozhodnutí) pro nařízení ústavní výchovy však bylo zjištěno více důvodů. Mezi nejčastější patřily výchovné problémy dětí, na druhém místě sociální důvody, dále pak záškoláctví a zhoršení prospěchu ve vyučování, užívání alkoholu, cigaret a jiných drog atd., které by se včasným zásahem terénních služeb pravděpodobně daly řešit.⁸⁷

Veřejný ochránce práv uvádí, že odebrání dítěte z rodiny do institucionální péče je v České republice spíše pravidlem než výjimkou, což je v rozporu se zněním zákona č. 94/1963Sb., o rodině. Ten stanovuje, že k nařízení ústavní výchovy má dojít jen v krajním případě. Na vině je podle zprávy neefektivní preventivní práce s rodinou. Pokud je dítě přesto odebráno, mělo by být v ústavní péči co nejkratší dobu. Mělo by se pracovat na sanaci rodiny a brzkém navrácení dítěte zpět z institucionální péče. Pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) by měli být hlavními koordinátory této snahy. Mezi zařízením a pracovníkem OSPOD by měla probíhat komunikace a spolupráce, aby mohlo být dítě co nejdříve vráceno do rodiny. Dále by pak měli zaměstnanci OSPOD dítě během jeho pobytu v ústavu pravidelně, nejméně jednou za tři měsíce, navštěvovat a zjišťovat jeho aktuální situaci, zda jsou dodržována jeho práva apod.⁸⁸

Důvodem tohoto nedodržování pravidel je velmi malý počet zaměstnanců OSPOD, kteří nemohou zvládat zákonné povinnosti. Během výzkumu připadalo v průměru na jednoho takového pracovníka na 300 případů (v jiných státech připadá

⁸⁷ srov. Zpráva z návštěv školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, 2011, s. 40- 43, www.ochrance.cz

⁸⁸ srov. tamtéž, s. 36 - 38

na jednoho sociálního pracovníka 10- 12 případů)⁸⁹. Mezi další jevy, které ztěžují práci OSPOD a rodiny, je vzájemná nedůvěra nebo nejednotné přístupy.

Vyskytují se také případy, kdy chudoba v rodině způsobí, že rodiče jsou vděční za ústavní výchovu. Domnívají se, že pro dítě je mnohem důležitější materiální zajištění, kterého se mu tam dostane. Také se vyskytují případy, kdy dobře situovaní rodiče nezvládnou výchovu svého pubertálního dítěte a od zařízení čekají, že po nějakém čase ho dostanou zpět „vychované“.⁹⁰ Opět se zde ukazuje nedostatečné nebo žádné působení pracovníků OSPOD v rodině.

V souvislosti se samotnými zařízeními byly zjištěny během průzkumu tyto poznatky: stavebně – technický stav jednotlivých objektů byl v některých zařízeních zcela nevyhovující. Ve zprávě jsou uvedené případy velkokapacitních objektů, kdy byla budova vzdálená od okolního světa a děti navštěvující tamní školu se dostaly mezi ostatní obyvatelstvo jen velmi zřídka. Sociální vyloučení se tak ještě prohlubovalo. Jinde neměly dostatek soukromí, neměly možnost, kam uložit cennosti, neměly vyhovující podmínky pro studium z důvodu špatného osvětlení, někde chyběly běžné domácí spotřebiče a děti tak nemohly být zapojeny do běžného chodu „domácnosti“. Jiná zařízení byla ale naopak vybavena nadstandartně, dokonce poskytovala dětem startovací byty, které je pomáhají připravit se na běžný život po opuštění institucionální péče. Chyběla také menší specializovaná zařízení určená pro děti se specifickými problémy, kde by jim byla poskytnuta speciální péče. Někde dětem nebyla poskytnuta možnost o sobě, např. o svém vzdělání, rozhodovat.⁹¹

Dále by jako obecná zásada mělo platit⁹², že sourozenci by měli v ústavní péči vyrůstat společně. Pouze výjimečně, pokud je dítě ohroženo nebo z jiného vážného důvodu, může dojít k jejich rozdělení. Byly zjištěny případy, kdy došlo k separaci sourozenců, aniž by byl znám nějaký podobný důvod.⁹³

Také byla zjištěna neuspokojivá situace v zařazování dětí do evidence Náhradní rodinné péče (dále jen NRP). „*Lze se setkat s tím, že děti do evidence NRP*

⁸⁹ srov. Zpráva z návštěv školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, 2011, s. 37, www.ochrance.cz

⁹⁰ srov. tamtéž s. 33

⁹¹ srov. tamtéž, s. 70 – 74,

⁹² podle Zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

⁹³ srov. Zpráva z návštěv školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, 2011, s. 60 – 62, www.ochrance.cz

nebývají zařazovány s odůvodněním, že by se pro ně nenašli pěstouni, popř. osvojitelé.⁹⁴ Pokud je toto nezařazení do evidence z důvodu rasového, náboženského, etnického aj., nejedná se o rovné zacházení a je to v rozporu např. s Úmluvou o právech dítěte. Také bylo vyzorováno, že pěstouni nejsou dostatečně seznámeni se svojí rolí a brání dítěti v setkání s biologickou rodinou.⁹⁵

Jako další z velkých problémů, které se v kritice vůči českému systému péče o ohrožené děti tolikrát opakuje, je roztržičnost mezi několika rezortů – MPSV, MŠMT a Ministerstvo zdravotnictví. Nedokáží řešit věci společně a to podle zprávy znemožňuje konat různá řešení vedoucí ke zlepšení stavu na tomto poli.

3.7 Současný stav institucionální péče v České republice a jeho kritika

Organizace Eurochild, která působí v Evropě a snaží se o zlepšování životních podmínek dětí a mladých lidí a opírá se o principy zakotvené v Úmluvě OSN o právech dítěte, prováděla v roce 2009 průzkum týkající se dětí v institucionální péči v 32 evropských zemích. V některých zemích byly informace špatně dostupné a proto odhadují, že ve státech Evropské Unie žije přibližně 140 000 dětí v tomto typu péče. Uvádí, že počet dětí se v jednotlivých zemích liší. Někde je počet dětí stabilní, jinde dokonce rostoucí.

Česká republika zaujímala v roce 2009 přední místo mezi zeměmi s vysokým počtem dětí v institucionální péči. Počet dětí zde dokonce narůstal. Z výzkumu vyplynulo, že v České republice 11 000 dětí žilo v kojeneckých ústavech, dětských domovech, diagnostických ústavech, dětských domovech se školou, výchovných ústavech a v domovech pro osoby se zdravotním postižením. Dále uvádí, že některé etnické skupiny (počet je odhadován z důvodu zákazu shromažďování údajů etnického původu) jsou v ústavní péči zastoupeny v nadměrném počtu. V ČR bylo v roce 2007 podle jejich informací asi 24% dětí v dětských domovech romského původu. Eurochild nabádá vedení Evropské unie, aby zakázala umístování dětí do 3

⁹⁴ Zpráva z návštěv školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, 2011, s. 26, www.ochrance.cz,

⁹⁵ srov. tamtéž, s. 29

let v ústavu.⁹⁶

Novější informace přináší Ústav zdravotnických informací a statistiky České republiky (dále jen ÚZIS) ve své zprávě z 3. 6. 2011. Týkají se jen dětských domovů a kojeneckých ústavů pro děti do tří let. Zde bylo umístěno 1513 dětí, z nichž podle údajů byla přibližně čtvrtina romského původu. Všechny děti zde byly umístěny především z důvodu sociální či materiální nouze ve vlastní rodině, čímž se podle Evropského soudu pro lidská práva porušuje článek 8 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.⁹⁷

Zde je vidět, že Česká republika patří mezi země s největším počtem dětí v institucionální péči a díky tomu je dlouho kritizována ze strany mezinárodních organizací jako např. Výboru OSN pro práva dítěte, UNICEF nebo ze strany Evropského soudu pro lidská práva.

Výborem OSN byla vyzvána k řešení této situace a přijala řadu doporučení ke změnám v tomto systému. V červnu roku 2011 provedl Výbor vyhodnocení některých řešení, která učinila Česká republika od roku 2003. Bylo zjištěno nedostatečné nebo jen částečné plnění těchto připomínek a doporučení. Česká republika byla tedy znovu Výborem vyzvána, aby zajistila snížení počtu dětí žijících v ústavní péči, aby umístování dětí do ústavů bylo poslední možností po selhání všech ostatních opatření, aby podpořila rozvoj služeb v oblasti pěstounské péče a tím zamezila umístování dětí do ústavní péče.

Podle Evropského soudu pro lidská práva se Česká republika několikrát dopustila porušení práva na ochranu rodinného a soukromého života odebráním dětí do ústavní péče z důvodu materiálních nedostatků rodiny nebo nevyhovujícího bydlení. Takto se např. vyslovil v rozsudcích v případech Wallová a Walla z roku 2006, jimž byly děti odebrány z důvodu nevyhovujícího bydlení a Havelka a ostatní proti České republice z roku 2007, kterému byly děti odebrány z důvodů materiálních.

Pokud by Česká republika zůstala nevhímavá k tomuto stavu v oblasti ochrany práv dětí, nebyly by dodržovány mezinárodní závazky, množily by se žaloby na stát na národní i mezinárodní úrovni. Pravděpodobným řešením se tedy stane komplexní reforma systému péče o ohrožené děti.

⁹⁶ <http://www.eurochild.org/en/policy-action/children-in-alternative-care/index.html>

⁹⁷ www.uzis.cz/system/files/18_11.pdf, s. 1

3.8 Vliv institucionální péče na osobnost dítěte

„Ústavní pobyt, zvláště dlouhodobý, je vždy vážným zásahem do klientova osudu, někdy trvale ovlivňujícím jeho další život. Jednotlivé životní etapy mají svá specifika, jimž by měly být ústavní režimy přizpůsobeny. Ústavní péče má nezanedbatelná rizika pro klienty; tato rizika se také liší podle toho, v kterém věku a v jaké životní situaci se klient do ústavní péče dostal.“⁹⁸

Výsledky různých studií dokázaly neblahý vliv ústavní výchovy na vývoj dítěte. Není to špatným přístupem zaměstnanců ústavu, ale chybí jim to nejdůležitější - mateřská láska. *„Sestra v kojeneckém ústavu ani vychovatelka ve školním dětském domově nemá dostatek podmínek a možností, aby dítěti plně nahradila matku. Dítě není „její“, do její péče přišlo a zase odejde, sama netvoří jeho osud, nemůže prožívat nejvyšší radost z jeho úspěchů ani nejhlubší úzkost nad jeho nezdary.“⁹⁹*

Děti vyrůstající v ústavní péči trpí poruchami emocí, chování, projevy úzkosti. Špatně se začleňují do společnosti, neumějí navazovat trvalé a kvalitní mezilidské vztahy, selhávají i v rodičovské roli a jejich děti často končí v ústavní péči. Tyto příznaky mají společný původ v psychické deprivaci. Mohou se projevovat lehkými nápadnostmi v rámci normálního duševního obrazu až po velmi těžká poškození v intelektovém a charakterovém vývoji. *„Mohou mít pestrý ráz příznaků neurotických, psychopatických, ba i psychotických a mohou se projevit někdy zdánlivě i ryze somatickými nápadnostmi.“¹⁰⁰*

Za nejkritičtější období je považován věk od 1 do 3 let, kdy je kontakt dítěte s dospělým nejdůležitější. Přesto ale způsobuje vážné ohrožení v každém věku.

„Těžké a dlouho trvající deprivace působí v psychické struktuře dítěte zpravidla hluboké změny, které mohou být trvalé. Čím mladší je dítě a čím déle deprivace trvá, tím menší je naděje, že bude možno následy beze zbytku odstranit. Je také pravděpodobné, že jisté poruchy, hlavně v emocionální oblasti, přetrvávají i tam, kde se pacient sociálně a intelektově přizpůsobil celkem normálně.“¹⁰¹

Nezastupitelnou úlohu v nápravě psychické deprivace má kvalitní náhradní

⁹⁸ Matoušek, 1995, s. 62

⁹⁹ Langmajer, Matějček, 2011, s. 358

¹⁰⁰ tamtéž, s. 299

¹⁰¹ tamtéž, s. 310

rodinná péče. Dítě může dohnat opoždění v intelektovém i ve fyzickém vývoji, po emoční stránce jsou roky strávené v ústavu však nevratné. Tento poznatek dokládá i příklad Martiny Vančákové, autorky několika publikací o romských dětech a náhradní rodinné péči, která má v pěstounské péči dvě romské děti, sourozence, dívku a chlapce. Její zkušenost je taková, že u chlapce, který jí byl svěřen do péče ve čtyřech letech, se následky ústavní péče projevují po emoční stránce stále. Je skeptická, že by mohlo dojít k nápravě.¹⁰²

3.9 Vliv institucionální péče na další život dítěte

Odbor prevence kriminality Ministerstva vnitra zveřejnil 16. října 2007 výsledky výzkumu, který byl prováděn v letech 1995 – 2004, zaměřeným na osudy dětí vyrůstajících v institucionální péči.

Během let 1995 - 2004 opustilo institucionální péči 17 454 dětí, z nichž se po odchodu ze zařízení dopustilo trestné činnosti 8866 dětí (tj. 51%) z celkového počtu. Z nich do roka po odchodu z institucionální péče spáchalo trestný čin 1681 dětí (tj. 10%).¹⁰³

Spáchání trestné činnosti má také za následek horší podmínky pro získání zaměstnání. Většina zaměstnavatelů obvykle požaduje výpis z trestního rejstříku a pokud má uchazeč záznam, do práce ho nepřijmou. „*Hledání zaměstnání se tak neúměrně protahuje, což mladé lidi dále destabilizuje, komplikuje jim přístup na trh práce a tím i možnost začít žít "normální" život. Zkušenosti z praxe ukazují, že doba bez zaměstnání delší než šest měsíců zásadním způsobem snižuje motivaci pracovat, což ve svých důsledcích vede k dlouhodobému ukotvení jedince v sociální síti.*“¹⁰⁴

Zmíněné výsledky dokazují, že děti, které opustily institucionální péči, nejsou dostatečně připraveny na normální život. Nejsou schopny se zadaptovat na diametrálně odlišné prostředí lišící se od ústavů, kde se velmi striktně dodržuje režim.

Výzkumná zpráva uvádí: „... režim, který jsou děti nuceny dodržovat, podporuje pouze jejich pasivitu a manipuluje s nimi. Každé dítě je striktním

¹⁰² osobní sdělení 3.5.2012

¹⁰³ http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016/hodnoceni_systemu3.pdf, s. 5

¹⁰⁴ tamtéž, s. 14

*dodržováním režimu trvale formováno; je naučeno jíst v přesný čas, spát stanoveně dlouho, hrát si v přesně vymezený čas. Nerozhoduje se, nepřemýšlí, pouze pasivně přijímá rozhodnutí jiných.*¹⁰⁵

Děti, které se po skončení ústavní výchovy vrátily zpět do své rodiny, z níž byly odebrány ze sociálně ekonomických problémů, nečekal podle výzkumu lepší osud než ostatní, kteří si museli poradit sami. Vztahy mezi rodiči a dětmi byly přerušeny, v rodině se obvykle nezměnilo nic k lepšímu, z důvodu nedostatečného systému preventivní péče v rodinách. Navrátili se jedinec ani zde obvykle nenajde pomoc při svém pokusu začlenit se do běžného života. Romské děti, které opustily institucionální péči mají tuto situaci ještě ztíženou svou etnickou odlišností. V realitě běžného života mohou narazit na odmítání a podezírání většinové společnosti, která je stále plná předsudků.

Existují některé mimovládní organizace, jako například občanské sdružení Múzy dětem, které každý měsíc pořádá pro děti z dětských domovů víkendové setkání s názvem Život nanečisto. Sama jsem se tohoto projektu, jehož cílem je připravit dospívající mládež na přechod z ústavní péče do samostatného života, několikrát zúčastnila. Činnost takových organizací je nesporně záslužná. Ale domnívám se, že pomoc překonat překážky spojené s přechodem do běžného života, na které tito mladí lidé mohou narazit, nestačí. Podpůrné služby (např. Dům na půl cesty), které by se o ně v prvních letech po odchodu postaraly a poskytovaly jim potřebnou pomoc, jsou minimální. Praxe je dnes taková, že se mladí lidé většinou obrací na „svůj dětský domov“, ten jim však nemůže být potřebnou oporou. I já se přikláním k názoru, že připravovaná reforma v systému péče o ohrožené děti, upřednostňující výchovu v rodinném prostředí, ať už vlastní biologické nebo náhradní rodiny a o které se budu zmiňovat později, dokáže zabránit takovým neuspokojivým výsledkům, které jsou patrné z výše uvedeného výzkumu Ministerstva vnitra.

¹⁰⁵http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016/hodnoceni_systemu3.pdf, s. 8

4.Transformace systému péče o ohrožené děti

Na základě doporučení, které Česká republika obdržela ze strany Evropské Unie a také např. díky aktivitě Iniciativy za rozvoj náhradní rodinné péče, rozhodla se Česká republika k radikální změně v systému péče o ohrožené děti. Přistoupila k vytvoření strategie na vládní úrovni, která si klade za cíl vytvořit takový systém, který zajistí důslednou ochranu práv dětí, eliminuje diskriminaci a nerovný přístup vůči dětem, podpoří jejich rozvoj v přirozeném rodinném prostředí, případně v náhradním rodinném prostředí.

4.1 Dokument Národní strategie péče o ohrožené děti a Národní akční plán

Základním dokumentem reformy v systému péče o ohrožené děti v České republice se stal dokument Národní strategie ochrany práv dětí – „Právo na dětství“, schválený vládním usnesením č. 4 ze dne 4. 1. 2012. Rozpracováním strategie se stal návrh Národního akčního plánu, který by měl být do roku 2018 realizován ve dvou fázích. První Národní akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí 2012 – 2015 schválila vláda 12. 4. 2012.

Vláda České republiky se schválením Národní strategie ochrany práv dětí vycházející z mezinárodní Úmluvy o právech dítěte, kterou podepsala Česká a Slovenská Federativní republika již v roce 1990, zavázala vytvořit do roku 2018 funkční systém, který bude zajišťovat důslednou ochranu práv všech dětí a naplňování jejich potřeb.

První Akční plán stanovuje úkoly pro období 2012 – 2015 a jeho cílem je maximálně využít stávající zdroje v systému, jak lidské, tak materiální a finanční ke zkvalitnění stávajícího systému ochrany práv dětí a péče o ohrožené děti. Mezi dílčí cíle patří například „*zvyšování všeobecného povědomí o otázkách práv dětí u dospělých i dětí*“ nebo „*vytvoření a zpřístupnění služeb a podpory rodinám a dětem*“. Dalším by měla být „*podpora náhradní rodinné péče*“, mělo by např. dojít k rozvoji a profesionalizaci pěstounské péče nebo k realizaci kampaně na vyhledávání pěstounů a samotnému aktivnímu vyhledávání pěstounů. Dále pak „*rozvinutí alternativní péče o ohrožené děti a deinstitucionalizace péče*“, v rámci toho je např. na konec roku 2014 plánováno legislativní ukotvení věkové hranice, pod níž nebude možné děti umísťovat do ústavní péče. A posledním z 16 stanovených cílů Akčního plánu k naplnění

Národní strategie 2012 – 2015, který chci zmínit je „*sjednocení systému*“. Do roku 2014 jsou chystané legislativní úpravy vedoucí ke sjednocení stávajícího systému.¹⁰⁶

Splnění principů Akčního plánu by mělo posunout sociální systém České republiky i k jednotné právní úpravě v ochraně práv dětí, k tomu, aby dbal na prevenci a práci s dětmi a rodinami a podporoval náhradní rodinnou péči, kdy ústavní výchova bude udělena jen ve vyjímečných případech.

4.2 Přípravovaná novela zákona č. 359 / 1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí

Dokument Národní strategie stanovil i potřebu změny legislativy potřebné pro realizaci cílů. Jedním z takových kroků je schválení novely zákona č. 359 / 1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, která by měla vejít v účinnost 1. 7. 2012. Na základních bodech novely se shodli, podle tiskové zprávy Informačního střediska Mikuláš o.p.s. z konference věnované tématu transformace systému péče o ohrožené děti konané dne 16. 2. 2012, zástupci 26 neziskových organizací.

Hlavními cíli novely jsou:

- vytvořit síť služeb pro práci v rodinách - budou se podporovat rodiny s dětmi, kterým hrozí riziko, že se nedokáží o dítě plně postarat.
- stanovit závazné postupy pro činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD) a dalších účastníků systému - budou upraveny postupy a metody pro zaměstnance orgánů sociálně-právní ochrany dítěte, aby každý případ byl řešen individuálně a s pomocí sítě služeb, která k tomu bude vytvořena.
- posílit role náhradní rodiny nad ústavní péčí - rozvíjet náhradní rodinnou péči, zvýšit podporu pěstounské péče, dostatečně hmotně zajistit pěstounskou péči na přechodnou dobu, zlepšit přípravu pěstounů a poskytnout jim podpůrné a odlehčovací služby.¹⁰⁷

Důkazem, že chystané změny jsou uskutečnitelné a jejich realizace by mohla být úspěšná, je např. Slovenská republika. Zde, stejně jako v České republice převažoval trend v umisťování dětí do ústavní péče. Na Slovensku již došlo ke sloučení pravomocí pod jeden resort, což vedlo k poklesu počtu dětí

¹⁰⁶ Akční plán k naplnění národní strategie ochrany práv dětí 2012 – 2015,

http://www.cijedite.cz/images/akcni_plan_text.pdf

¹⁰⁷ Důvodová zpráva, http://www.nahradnirodina.cz/files/File/Duvodova_zprava.pdf

umístěných do ústavní péče a k nárůstu počtu dětí v náhradní rodinné péči.¹⁰⁸

4.3 Co by mohla reforma přinést pro romské děti

Na transformaci systému péče o ohrožené děti se shodli snad všichni odborníci a plánované změny vítají. Mezi nejdůležitější patří zahájení transformace ústavů a určení věkové hranice, pod kterou nebude možné děti do ústavů radit, preventivní pomoc v rodinách jak v biologických, tak náhradních a podpora pěstounské péče. Nový systém ochrany práv dětí by měl být plně zaměřen na dítě, měl by respektovat jeho potřeby, umožňovat rovné příležitosti pro všechny děti bez ohledu na jejich pohlaví, schopnosti, rasu, etnikum, zdravotní postižení, okolnosti, věk ad.

Domnívám se, že pokud reforma nenarazí na některé překážky během samotné realizace, kterých se někteří odborníci obávají, jak jsem zjistila během uskutečněných rozhovorů, pro romské děti by to mohlo znamenat výrazné snížení jejich počtu v institucionální péči. Jedním z bodů chystané novely zákona č. 359/1999 Sb. je také vytvoření sítě služeb pro prevenci v rodinách. Znamená to podporovat rodiny menšin, rodiny žijící v chudobě nebo nezaměstnané domácnosti.

Podle Mgr. M. Vančákové by reforma pro romské děti měla znamenat větší šanci na umístění v náhradních rodinách. Měla by se zlepšit situace pěstounů – jak ve finančním ohodnocení, tak by měla proběhnout kampaň na vyhledávání pěstounů, mělo by dojít k rozvoji služeb pro preventivní práci v těchto rodinách. V současnosti mají podle ní romské děti jen malou šanci, že se dostanou do náhradní rodiny. Uvádí, že z dětí, čekajících delší dobu na náhradní rodinu, jsou asi 2/3 romského původu. Z důvodu problematičnosti určování etnického původu dítěte neexistují přesné statistiky vedené podle tohoto kritéria, počet je tedy odhadován.¹⁰⁹

Pozůstatky komunistického režimu by měly být již probíhající reformou definitivně zažehnány. Po pádu železné opony byly sice postupně prováděny v institucionální péči změny, avšak ne takové, které by dostaly Českou republiku z předních míst v žebříčku zemí s vysokým počtem dětí v ústavní péči.

¹⁰⁸ Tisková zpráva, www.nadacnifondjt.cz/media/tiskova_zprava_FINAL.docx

¹⁰⁹ osobní sdělení 3.5.2012

ZÁVĚR

Komunistický režim přispěl k rozpadu romské komunity, v rámci čehož docházelo k tomu, že některé romské matky se v novém prostředí nedokázaly samy postarat o své děti (kterých bylo z pravidla víc, než v rodinách majoritní a neromské společnosti) a mohly (nebo musely) se obracet na stát, aby jim s výchovou pomohl. V jiných případech však docházelo k jevu opačnému: byli to sociální pracovníci, kdo (často neoprávněně, nebo z nejasných důvodů) odebíral romským rodinám jejich děti.

Kolektiv autorů knihy Interkulturní vzdělávání se k problému umístění romských dětí do dětských domovů staví takto: „*Násilným odebíráním dětí se přispělo k rozkladu romské rodiny a k narušení etických norem. Matka se postupně začala zbavovat své odpovědnosti. Zpočátku matka a rodina ztrátou dětí trpěla, později vše začalo být vnímáno jako „osud“, kterému se člověk nemůže postavit. Zodpovědnost, která je lidem násilím odebírána, se vytrácí. Někteří Romové si začali na dětské domovy zvykat jako na instituci zaopatřovací, která je milá gádžům, milá vyšší síle – osudu. Rozbít a vyvrátit tradiční normy romské společnosti trvalo několik generací. Ale vybudovat nové sociální regulátory, to vyžaduje delší čas, hodně práce a trpělivosti.*“¹¹⁰

I já se domnívám, že komunistický režim přispěl k neutěšenému stavu, který můžeme vidět ještě dnes v dětských domovech, kde je téměř čtvrtina dětí romského původu. Dovolím si tvrdit, že z tohoto hlediska není podstatné, zda romské děti odebrali sociální pracovníci a nebo je tam odložily jejich matky; protože příčina tak velkého počtu romských dětí v institucionální péči je pouze jedna a to: asimilační politika komunistického režimu.

Praxe ukazuje, že i současný systém náhradní výchovy má svá slabá místa a ústavní výchova je nařizována i v případech, kdy by se tomu dalo zabránit. Chystaná reforma však v sobě zahrnuje takové změny, které by měly mít i pozitivní dopad na romské děti. Pokud vše proběhne podle plánu, romské děti budou vyrůstat buď ve svých biologických rodinách, kterým bude v případě potřeby poskytnuta náležitá

¹¹⁰ <http://www.pf.jcu.cz/stru/katedry/pgps/ikvz/podkapitoly/b02romove/08.pdf>, s. 158

pomoc, nebo v náhradních rodinách. Touto cestou by mohlo dojít také ke zlepšení životních podmínek a sociální situace poměrně nemalého množství lidí žijících na našem území.

Použitá literatura a zdroje

- Alinčová, M., Hübschmannová, M.: Romští rodiče dříve a dnes, In: Romano Džaniben – IX – 1-2/2002, Praha, Společnost přátel časopisu Romano džaniben, 2002, ISSN 1210-8545
- Davidová, E.: Změny ve hmotné kultuře Romů – bydlení a strava, In: Černobílý život, Praha, Gallery, 2000, ISBN 80-86010-37-6
- Davidová, E.: Romano drom - Cesty Romů 1945 - 1990, Olomouc, Univerzita Palackého, 2004, ISBN 80-244-0524-5
- Ferková, I.: Sar o Roma avenas pal o mariben pro Čechi, In: Romano džaniben II 1-2/1995, Praha, Nadace Romano džaniben, 1995, ISSN 1210-8545
- Ferková, I.: Čorde čhave, Společenství Romů na Moravě, 1995
- Haišman, Tomáš: ... , In: Romové v České republice (1945 - 1998), Praha, Socioklub, 1999, ISBN 80-902260-7-8, [online], dostupné na:
http://www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf
- Horváthová, E. Cigáni na Slovensku, Bratislava 1964
- Horváthová, J.: Kapitoly z dějin Romů, Člověk v tísni, 2002
- Hübschmannová, M.: Postavení a role některých členů tradiční romské rodiny, In: Romano džaniben 1-2 / 1996, Praha, Nadace Romano džanoben, 1996, ISSN 1210-8545
- Hübschmannová, M.: ...několik poznámek o hodnotách Romů, In: Romové v České republice (1945 - 1998), Praha, Socioklub, 1999, ISBN 80-902260-7-8, [online], dostupné na: http://www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf
- Hübschmannová, M.: Šaj pes dovakeras, Olomouc, Univerzita Palackého, 2002, ISBN 80-244-0496-6
- Hübschmannová, M.: „Po Židoch Cigáni“, I.díl, Praha, Triáda, 2005, ISBN 80-86138-14-3
- Charta 77, In: Romano džaniben 1-2/2000, Praha, Nadace Romano džaniben, 2000, ISSN 1210-8545
- Jurová, A.: Rómovia v období od roku 1945 po november 1989, In: Vašečka, M.: Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Bratislava, Inštitút pre

- verejné otázky, 2002, ISBN 80-88935-41-5
- Lacková, E.: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou, Praha, Triáda, 1997, ISBN 80-901861-8-1
- Langmajer, J., Matějček, Z.: Psychická deprivace v dětství, Praha, Karolinum, 2011, ISBN 978-80-246-1983-5
- Matoušek, O.: Ústavní péče, Praha, Sociologické nakladatelství, 1995, ISBN 80-85850-08-7
- Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, Olomouc, Univerzita Palackého, 2002, ISBN 80-244-0497-4
- Nečas, C.: Historické reflexe, In: Černobílý život, Praha, Gallery, 2000, ISBN 80-86010-37-6
- Pavelčíková, N.: Romové v Českých zemích v letech 1945 - 1989, Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu č. 12, 2004, ISBN 80-86621-07-3
- Romano Džaniben 4/1994, Praha, Nadace Romano džaniben, 1994, ISSN 1210-8545
- Říčan, P.: Socializace romských dětí ve škole, In: Balvín, J. a kol.: Romové a majorita (K výchově zdravých vztahů mezi lidmi), Ústí nad Labem, Hnutí R, 1997, ISBN 80-902149-7-5
- Svobodová, M.; Kovařík, J.; Niederle, P.: Cikánské děti v náhradní rodinné péči, Olomouc, Organizační odbor Ministerstva práce a sociálních věcí ČSR, 1981, 98 738 0
- Víšek, P.: Program integrace - Řešení problémů romských obyvatel v období 1970 až 1989, In: Romové v České republice (1945 - 1998), Praha, Socioklub, 1999, ISBN 80-902260-7-8, [online], dostupné na:
http://www.socioklub.cz/docs/romove_v_cr.pdf
- Žlnayová, E. a kol.: Postavenie a úloha ženy - matky a muža - otca v rómskej rodině, In: Romano džaniben 1-2/1996, Praha, Nadace Romano džaniben, 1996, ISSN 1210-8545

Další zdroje

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
www.zakonycr.cz/seznamy/094-1963-sb-zakon-o-rodine.html

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

<http://zakony-online.cz/?s149&q149=all>

Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí, dostupná na:

<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?O=6&CT=564&CT1=0>

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

<http://www.msmt.cz/dokumenty/zakon-o-vykonu-ustavni-vychovy>

Vyhláška č. 64/1981 Sb., o školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy

Zpráva z návštěv školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, 2011, [online], dostupné na: <http://www.ochrance.cz/ochrana-osob-omezenych-na-svobode/dokumenty/souhrnne-zpravy-z-navstev/>

Hodnocení systému péče o ohrožené děti, 2007, [online], dostupné na:

<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/dokument/2007/prevence/mladez1016.html>

Tisková zpráva – Akční plán k naplnění národní strategie ochrany práv dětí, 2012, [online], dostupné na: http://www.mpsv.cz/files/clanky/12776/tz_130412a.pdf

Akční plán k naplnění národní strategie ochrany práv dětí 2012 – 2015, [online], dostupné na: http://www.cijedite.cz/images/akcni_plan_text.pdf

Snozová, O.: Pěstounská péče de lege ferenda, (diplomová práce), Brno 2007, [online], dostupné na: http://is.muni.cz/th/77071/pravf_m/diplomova_prace.pdf

Kol. autorů: Zdravotně sociální služby v kojeneckých ústavech a dětských domovech pro děti do tří let věku, Praha 2005, [online], dostupné na:

http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_177.pdf

Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2010, Praha 2011, dostupné na: www.uzis.cz/system/files/18_11.pdf

Europe's children in care: What role for the European Union?, 2010, [online], dostupné na: <http://www.eurochild.org/en/policy-action/children-in-alternative-care/index.html>

Tisková zpráva střediska Mikuláš, 15.2. 2012, [online], dostupné na: www.nadacnifondjt.cz/media/tiskova_zprava_FINAL.docx